

Redakčná rada

doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD.
doc. RNDr. Katarína Čižmárová, CSc.
doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.
RNDr. Marcel Horňák, PhD.
doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.
RNDr. Štefan Karolčík, PhD.
Doc. RNDr. František Križan, PhD.
RNDr. Peter Likavský, CSc.
prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.
prof. RNDr. Eva Michaeli, CSc.
RNDr. Mária Nogová, PhD.
Mgr. Miloslav Ofúkaný
prof. RNDr. Ján Oťaheľ, CSc.
RNDr. Pavel Sadloň
RNDr. Magda Zaťková

Časopis vychádza v spolupráci s:
Geografickým ústavom SAV
a **GEOINFORMATIKA.SK**

Redakcia

doc. RNDr. Ján Lacika, CSc. – šéfredaktor
prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Adresa redakcie

Časopis Geografia
Štefánikova 49
814 73 Bratislava
Telefón: 02/524 927 51

Časopis vychádza trikrát ročne. Cena jedného čísla je 2 EUR.

Vydáva: Ing. Eva Jankovičová – ELP s. r. o., Bys-trická 5899/3, 841 07 Bratislava, IČO: 46724605

Číslo 3 bolo odovzdané do tlače 10. 12. 2013 a vydané 20. 12. 2013.

Evidenčné číslo per. tlače: EV 504/08

Na vydávanie časopisu prispieva finančnou dotáciou Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Námestie slobody 27, 810 05 Bratislava 15, e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk.

Príspevky sa honorujú. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Časopis Geografia

si môžete objednať na adrese:

Eva Jankovičová - EPL s.r.o
Opletalova 54A, 841 07 Bratislava

alebo e-mailom na adrese:

geoservis@stonline.sk

Objednávku časopisu Geografia napíšte čitateľne, uveďte plné meno a adresu s PSČ a počet objednávaných výtlačkov. Uveďte, od ktorého čísla si časopis objednáвате. Predplatné uhradíte na základe zaslanej faktúry.

Predplatné na rok: 12,- EUR/241,- SK (6,- EUR + 6,- EUR poštovné + balné). Platí sa za kalendárny rok, nie za školský rok. Ak si časopis objednáte až od druhého, resp. tretieho alebo štvrtého čísla, zaplaťte príslušnú časť predplatného.

Články v tomto čísle časopisu recenzovali:

doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., doc. RNDr. František Križan, PhD., doc. RNDr. Ján Lacika, CSc., RNDr. Pavel Sadloň, prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Geografia

Ročník 21

Číslo 3 2013

cena 2 EUR

Časopis pre základné, stredné a vysoké školy

OBSAH

76/ Tatarstan – región dynamického rozvoja v rámci Ruskej federácie

Daniel Gurňák

82/ Vybrané problémy vyučovania regionálnej geografie na vysokých školách

Katarína Danielová, Tibor Blažík

84/ Niektoré prístupy pri tvorbe učebníc z regionálnej geografie sveta

Karol Kasala

86/ Regionálnogeografický prístup: návrh tvorby textu učebnice

Karol Kasala

88/ Ilustračný aparát pri tvorbe učebníc regionálnej geografie so zameraním na tvorbu vysokoškolských učebníc

Daniel Gurňák, Ladislav Tolmáči

92/ Prílev priamych zahraničných investícií na územie Slovenskej republiky

Beáta Pirová

94/ Geografické aspekty rozvoja fotovoltického priemyslu na Slovensku

Marek Chovanec, Ladislav Tolmáči

97/ Nová učebnica regionálnej geografie: Regionálna geografia horného Pohronia

Katarína Čižmárová, Martina Škodová

101/ Horehronie

Ján Lacika

106/ Metodické poznámky pre praktické využitie článkov Geografie ročník 21, číslo 3, 2013

Ladislav Tolmáči

Obrázok na 1. strane: Balóny nad Piešťanmi. Foto J. Lacika

Tatarstan

– región dynamického rozvoja v rámci Ruskej federácie

Daniel Gurňák

Rusko je aj po rozpade Sovietskeho zväzu najväčšou a treba zdôrazniť, že aj jednou z najrôznorodejších krajín Zeme. Kontinentálne dimenzie Ruska vždy ovplyvňovali jeho vnútornú podobu. Navonok sa Rusko vždy snažilo a snaží pôsobiť ako pevný monolit, no v skutočnosti predstavuje veľmi zložitú spleť rôznych regiónov, spoločenstiev, etnicko-regionálnych skupín obyvateľstva či kultúr. Balansovanie medzi silnou centrálnou vládou na jednej strane a posilňovaním moci regionálnych elít na druhej strane určovalo smerovanie Ruska zásadným spôsobom. Treba skonštatovať, že hoci prevládali najmä centralizačné snahy centrálnej vlády či už na čele s cármí, komunistickými diktátormi alebo prezidentmi, nikdy sa nepodarilo celkom potlačiť ani vplyv regionálnych štruktúr (LITERA 2013). Decentralizačné tendencie silneli najmä v čase mohutných mocenských otrasov, ako boli ruské revolúcie, či rozpad Sovietskeho zväzu, no tiež nezískali dominantné postavenie. Tento hektický vnútropolitický vývoj je len jedným z prejavov obrovskej heterogenity Ruska, ktoré sa dodnes vyznačuje obrovskou mierou vnútorných regionálnych disparít. Tie sa ešte prehĺbili po zavedení trhnej ekonomiky v Rusku v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. Rozdielna ekonomická úroveň jednotlivých regiónov Ruska mala nezanedbateľný vplyv aj na mocenské ambície regionálnych politických elít, ktoré sa neraz opierali aj o nacionalistické vízie obyvateľstva „svojich“ regiónov. Príkladom subjektov Ruskej federácie, ktoré si počas Jel'cinovej éry vymohli najväčšiu mieru nezávislosti boli Čechensko a Tatarstan (BAAR 2005). Kým Čechensko sa vydalo cestou otvorenej konfrontácie s Moskvou, Tatarstan, ktorý si vybral cestu vzájomného kompromisu, opierajúc sa o svoje nerastné bohatstvo i národnú hrdosť Tatárov, predstavuje príklad dynamického rozvoja.

Základné geografické a fyzickogeografické charakteristiky

Republika Tatarstan je jedným z 83 subjektov Ruskej federácie, je súčasťou Poľtšského federálneho okruhu. Má rozlohu 67 836 km², čo ju radí v rámci federácie na 44. miesto a s počtom obyvateľov 3 786 500 (2010) je na 8. mieste v rámci Ruska. Tatarstan je teda približne 1,38 krát rozľahlejší ako Slovensko, ale dosahuje len 70 % jeho počtu obyvateľov. V rovnobežkovom smere dosahuje územie republiky dĺžku 460 km (47°19' - 54°18' v. g. d.), v poludníkovom smere sa tiahne v dĺžke 150 až 290 km (53°57' - 56°37' s. g. š.), horizontálna členitosť jej územia nie je výrazná, iba 320 m, od cca 50 m n. m. na hladine Volžsko-kamskej priehrady (stredná výška hladiny) po 364

m n. m. v pahorkatine južne od mesta Bugulma (Bugulminsko-Belebevska pahorkatina). Na väčšine územia však výšková členitosť nepresahuje hranicu pahorkatiny 150 m (KOLEKTÍV 1964, KRÁL 1999).

Územie Tatarstanu sa od mierne zvláňených pahorkatín zvažuje k nivám riek Volga a Kama, ktoré oddávna tvorili hlavné komunikačné aj sídelné osi regiónu. Geologická stavba územia nie je taktiež veľmi pestrá a je tvorená súvrstviami mezozoika (jury a kriedy) a paleogénu západne od Volgy a plošne rozsiahlejšími útvarmi paleozoika (permu) vo východnej časti územia. Samozrejme rozsiahlu časť územia prekrývajú mohutné kvartérne sedimenty Volgy a jej prítokov. Práve paleozoické súvrstvia východného Tatarstanu sa stali výdatným zdrojom ropy a zemného plynu. Ten sa ťaží najmä v susednom Baškirsku (KOLEKTÍV 1964, KRÁL 1999).

Mierne podnebie Tatarstanu má už výrazné črty kontinentality s pomerne nízkym úhrnom zrážok (v Kazani v priemere len 450 mm za rok) a výraznejšími ročnými amplitúdami teplôt. Kým v januári dosahuje priemerná mesačná teplota mínus 14 °C, v najteplejšom júli až plus 19 °C. Zrážky sú počas roka rozložené pomerne rovnomerne, najdaždivejšími mesiacmi sú najmä letné mesiace. Vodstvo Tatarstanu je tvorené riečnym systémom Volgy (najväčšej európskej rieky), ktorá cez republiku preteká v úseku dlhom asi 200 km. Celý tatársky úsek rieky je však tvorený časťou mohutnej Kujbyševskej priehrady (najväčšej v Európe), podobne ako značná časť tatárskeho úseku rieky Kamy (v poradí 6. najdlhšia európska rieka) v dĺžke takmer 200 km. Väčšinu zvyšného tatárskeho úseku Kamy zaplavila hladina Nižnekamskej priehrady, ktorá pokračuje až na územia

Udmurtskej a Baškirskej republiky. Ďalšími významnými prítokmi Kamy sú Vjatka zo severu a Belaja z juhovýchodu. Režim odtoku všetkých riek Tatarstanu je snehovo-dažďový, pôvodne sa rieky vyznačovali značným kolísaním výšky hladín (pri ústí Kamy o 15 do 17 m), to ale zmiernili vodné diela. Okrem spomínaných nádrží leží na území republiky cca 8 000 ďalších jazier a vodných plôch. Tatárske rieky, vrátane priehradných nádrží v zime zamrzajú od decembra do apríla.

Tatarstan leží na styku lesov mierneho pásma a stepí, čomu zodpovedá i skladba pôd. Kým juhovýchod republiky pokrývajú úrodné černozy, jej severnú časť hneď lesné pôdy až podzoly. Ihličnaté lesy na severe prechádzajú smerom na juh do listnatých lesov (dubových, lipových a javorových) a tie ďalej prechádzajú do lesostepí až stepí, ktoré zväčša nahradila kultúrna lesostep a step. Lesy pokrývajú asi 16 % rozlohy republiky, v ktorej žije asi 430 druhov stavovcov (NAPI 2013).

Stručný historický a politický vývoj Tatarstanu

Historický vývoj stredného Povolžia je veľmi bohatý, možno povedať, že základom identity dnešného Tatarstanu i Tatárov ako národa je najmä epocha stredovekého Povolžského Bulharska, ktoré sa sformovalo ako stabilný štátny útvar na začiatku 10. storočia. Povolžskí Bulhari prijali v roku 922 islam a ich hlavné mesto Bolgar, ležiace južne od sútoku Kamy a Volgy sa stalo najvýznamnejším obchodným centrom na

Volge. Napriek náboženskej odlišnosti Povolžskí Bulhari obchodovali s Kyjevskou Rusou i stepnými národmi strednej Ázie. Existenciu stredovekého štátu ukončili vpády Mongolov, ktorým napokon v roku 1236 definitívne podľahol. Povolžie sa stalo súčasťou Mongolmi ovládanej Zlatej Hordy, no v Povolží sa nepočetni dobyvatelia zmiešali s pôvodnými obyvateľmi, navyše prijali aj ich vieru – islam. V 15. storočí sa moc chánov Zlatej Hordy rozplývala a na jej severnom okraji sa osamostatnil nový štátny útvar – Kazaňský chanát s novým centrom, mestom Kazaň, ktorá existovala v tieni Bolgaru už od začiatku 11. storočia. Kazaň do značnej miery prevzala úlohu zaniknutého Bolgaru, no s jedným osudovým rozdielom. Kým Povolžské Bulharsko žilo s Kyjevskou Rusou v mieri, Kazaň sa stala pre zjednocujúce sa Moskovské Rusko úhlavným nepriateľom. Moskovskí vládcovia sa pokúsili Kazaň dobyť už v roku 1487, no ich zámer sa im podaril až počas vlády cára Ivana IV. Hrozného v roku 1552. Po dvojmesačnom obliehaní ruské vojsko Kazaň dobylo a prakticky zničilo. Vzápätí však nastalo obnovenie mesta, ale už v ruskom duchu.

Mesto i jeho zázemie bolo postupne kolonizované Rusmi, ktorí mali privilegované postavenie, kým Tatári boli rôzne diskriminovaní, napr. boli vyhánaní z miest a tiež boli ničené mešity. V Kazani mohli Tatári sídliť iba v západnej časti mesta. K zlepšeniu postavenia Tatárov a islamu došlo až v 18. storočí, kedy bol islam opäť čiastočne povolený. Kazaň sa menila na centrum obchodu a priemyslu (stavba lodí), ale i tak zostávala pomerne zaostalým provinčným mestom. Na začiatku 20. storočia už bola

Kazaň opäť kultúrnym a náboženským centrom Tatárov. Významnú úlohu zohralo mesto i počas občianskej vojny, práve tu sa zmocnili ruského štátneho pokladu čs. légie v Rusku. Pokusy Tatárov a Baškircov vyhlásiť nezávislosť zmarili bolševici vyhlásením Baškirskej (v roku 1917) a neskôr aj Tatárskej (v roku 1920) autonómnej republiky, ktorých územia podstatne oklieštili, pričom dosiahli, že mimo územia Tatarstanu zostalo žiť viac ako polovica Tatárov (ZAJACZKOWSKI 2009). Hoci následne krátkodobo došlo ku kultúrnemu rozvoju neruských národov, čoskoro opäť prevládlo perzekvovanie tatárskych intelektuálov a najmä islamu ako takého.

Počas 2. svetovej vojny na územie Tatarstanu a najmä Kazane boli evakuované strategické priemyselné podniky a spolu s nimi zosilnel aj prílev ruských prisťahovalcov, naopak mnoho Tatárov bolo vysídlených do iných priemyselných centier mimo republiky. V povojnovom období sa naplno rozvinula ťažba ropy, ale aj priemyselná výroba v Kazani, či Naberežnych Čelnach, v Nižnekamsku a inde.

Na pozadí ekonomického rozvoja naďalej prebiehala intenzívna rusifikácia, ktorá však nespĺnila svoj cieľ, ba práve naopak. Už 30. augusta 1990 vyhlásila tatárska (ešte komunistická) vláda zvrchovanosť republiky a 25. októbra 1991 dokonca nezávislosť od Ruskej federácie pod názvom Republika Tatarstan. Následný plebiscit tento krok potvrdil väčšinou 61 % (pri 81 % účasti), možno tak povedať, že za suverenitu hlasovalo najmä tatárske obyvateľstvo, kým ruské a iné bolo proti alebo nehlasovalo (suverenitu schválilo tým pádom necelých 50 % oprávnených voličov). Tatarstan odmietol prijať aj novú zväzovú zmluvu Ruskej federácie. V roku 1994 došlo k dohode prezidentov Tatarstanu M. Šajmijeva a Ruska B. Jelčina o rozdelení kompetencií, čím nastala zvláštna situácia, Moskva tolerovala mimoriadne posilnené kompetencie Tatarstanu, no ten na druhej strane prestal presadzovať otvorene svoju nezávislosť, hoci sa jej oficiálne nezriekol (BAAR 2005). Istá zmena nastala po nástupe ruského prezidenta Putina, ktorý presadzoval a presadzuje silnejšiu kontrolu Moskvy nad všetkými subjektmi Ruskej federácie. Hoci podľa zákona o subjektoch Ruskej federácie boli všetky postavené na jednu úroveň, v skutočnosti sa vzťah Tatarstanu a Ruska riadi zvláštnymi pravidlami zakotvenými priamo v ruskej ústave, tá považuje Tatarstan za zvrchovaný demokratický štát vo všetkých oblastiach, ktoré výslovne nespádajú do právomoci federálnej vlády, zákony Tatarstanu nesmú byť v rozpore s federál-

Foto D. Gurňák

Rieka Vjatka neďaleko svojho ústia do Kamy. Dĺžkou v poradí 4. a prietokom 3. rieka pretekajúca Tatarstanom.

nými zákonmi a ústavou. Dokonca aj opätovná voľba prvého prezidenta Tatarstanu Šajmijeva v roku 2005 prebehla podľa nového ruského zákona tak, že prezidenta navrhol ruský prezident a schválil ho parlament Tatarstanu, v roku 2010 (na návrh Šajmijeva) vybral ruský prezident ako kandidáta R. Minnichanov, ktorého opäť potvrdil parlament ako nového prezidenta Tatarstanu. Týmto sa formálne dosiahol stav, že voľby prezidentov Tatarstanu priamo neodporujú ani tatárskym, ani ruským zákonom. Avšak treba zdôrazniť, že viac než politické úspechy obyvateľov tejto časti Ruska zaujímajú pokroky v oblasti sociálneho, kultúrneho a najmä ekonomického rozvoja, a práve v týchto oblastiach dosiahol Tatarstan za dve desaťročia významné úspechy.

Aktuálne špecifiká vo vývoji a zložení obyvateľstva Tatarstanu

Podstatné, čím sa Tatarstan líši od väčšiny regiónov európskeho Ruska (máme na mysli centrálnu Rusku bez Kaukazu) je, že má podstatne priaznivejší demografický vývoj a to aj v spojitosti s priaznivým ekonomickým vývojom. Na rozdiel od Ruska ako celku, ktoré podľa sčítania v roku 2010 dosiahlo len 96 % počtu obyvateľov z roku 1991, pri Tatarstane to bola hodnota 102,6 % a v roku 2012 už dokonca 103,2 % v porovnaní s rokom 1991. Nie je to síce zásadný zlom, ale naznačuje jednu skutočnosť, že Tatarstanu aspoň zatiaľ nehrozí taká depopulácia ako v niektorých oblastiach európskeho Ruska. Je tiež faktom, že počas vyše 22 ročného obdobia svojej suverenity zaznamenal Tatarstan až 18 rokov (1993 až

2010) sústavne prirodzený úbytok obyvateľstva, ktorý v roku 2005 dosiahol maximum až 3,9 %. No na druhú stranu v roku 2012 už prirodzený prírastok obyvateľstva Tatarstanu dosiahol až 2,3 % (napr. v oblastiach centrálného Ruska to bol prirodzený úbytok cca 5 %, v Pskovskej oblasti dokonca 8 %) (Rosstat, 2013). Prirodzený úbytok obyvateľstva vyrovnával alebo aspoň zmierňoval migračný prírastok, takže celkovo možno povedať, že počet obyvateľov Tatarstanu rástol až do roku 1999, následne došlo k miernemu poklesu až do rokov 2006 – 2007 (celkovo o cca 0,7 %). Potom už zaznamenala republika pomalý ale trvalý prírastok počtu obyvateľov, ktorý práve v roku 2012 prekonal úroveň z roku 1999 o 0,34 % a dosiahol tak historicky najvyšší počet obyvateľov 3,802 mil. obyvateľov (ROSSTAT 2013). Uvedené parametre naznačujú pomerne stabilizovaný demografický vývoj bez výrazných extrémov, mierne výraznejšie zmeny však badať vo vnútornej štruktúre obyvateľstva, najmä národnostnej, kde najvýraznejšie stúpa tak podielom (zo 48,7 % v roku 1989 na 53,2 % v roku 2010), ako i v absolútnych počtoch (+14 % oproti roku 1989) obyvateľstvo tatárskej národnosti, kým ostatné národnosti zaznamenávajú viac či menej výrazný pokles nielen svojho podielu, ale aj v absolútnej početnosti (-6 %). Z hľadiska aktuálnej národnostnej štruktúry obyvateľov predstavuje Tatarstan v podstate dvojnárodný štát, kde pôvodní Tatári tvoria 53,2 % a Rusi 39,7 % obyvateľov, za nimi nasledujú Čuvaši s 3,1 %. Zvyšné 4 % obyvateľov tvorí ďalších 112 národností z celého bývalého Sovietskeho zväzu, pričom len 5 z nich presahuje počet 10 000 obyvateľov. Národnostne je celé územie Tatarstanu pomerne pre-

miešané, Tatári dominujú viac v severných a severovýchodných vidieckych rajónoch, Rusi v rajónoch pozdĺž Volgy a Kamy, v najväčších mestách je podiel oboch národov prakticky vyrovnaný (BAAR 2002). Úradnými jazykmi sú tatárčina a ruština. Treba spomenúť, že v Tatarstane žije len 37,9 % všetkých obyvateľov tatárskej národnosti v Rusku (TATSTAT 2013).

Z hľadiska náboženského je tiež Tatarstan krajinou dvoch náboženstiev, mierne prevláda islam sunnitského smeru (asi 55-percentné zastúpenie), ku ktorému sa hlásia najmä Tatári, Baškirci a niektoré iné národnosti. Druhou skupinou sú pravoslávni kresťania (cca 45 %), ku ktorým sa hlásia Rusi, Čuvaši, Ukrajinci, Mordvini, Marijci, ale i malá časť christianizovaných Tatárov. Treba zdôrazniť, že napriek dynamickému oživeniu náboženského života, najmä islamu (v krajine bolo od roku 1990 vybudovaných alebo obnovených asi 1000 mešít vrátane najväčšej ústrednej Qol Šarif v Kazaňskom kremli) má v Tatarstane tradíciu umiernený islam (ZAJACZKOWSKI 2009). Práve preto Moskva vždy preferovala Tatárov ako hlavných zástupcov moslimov v Rusku pred napr. zástupcami kaukazských národov, tak je to i v súčasnosti, kedy najvyššou moslimskou autoritou Ruska je Tatár R. Gaynutdin.

Tatarstan predstavuje vysoko urbanizovanú krajinu s 75,4 % podielom mestského obyvateľstva, pričom len v samotnej Kazani žije 1 143 500 obyvateľov (30,2 % obyvateľov celej republiky) a v druhom najväčšom meste Naberežnyje Čelny 513,2 tis. obyvateľov. Z toho vyplýva, že na zvyšnom území Tatarstanu dosahuje hustota osídlenia v priemere iba 31 obyv. na km², no v mnohých rajónoch je i nižšia ako 20 obyv. na km². Obyvateľstvo Tatarstanu žije v 40 mestách a sídlach mestského typu a 3073 vidieckych sídlach. Asi 60 % obyvateľov býva v bytovkách, necelých 30 % v rodinných domoch (prevažne na vidieku – tam až 80 % obyvateľov) (TATSTAT 2013).

Niektoré špecifiká súčasnej ekonomickej situácie Tatarstanu

Tatarstan má vďaka svojim prírodným podmienkam, polohe a vybudovanej infraštruktúre veľmi dobré predpoklady pre úspešný ekonomický rozvoj. Z prírodných podmienok má najväčší ekonomický význam značné nerastné bohatstvo. Na prvom mieste je to samozrejme ropa (odhadované zásoby cca 800 mil. t), ale veľký význam má i sadra (72 mil. t) a bituminózne piesky (odhadované zásoby až 12,5 mld. t) (TATSTAT

Malebná krajina západného Tatarstanu – Predvolžia

Foto D. Gurňák

Symbol Tatarstanu – Kazaňský kremeľ a po 453 rokoch obnovená mešita Qol Šarif – najväčšia mešita v Rusku. Celý komplex je zapísaný na Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

2013). Bez významu nie sú ani stavebnícke suroviny (lomový kameň, tehliarske hliny, vápence a dolomity) a rašelina. Ťahúňom ekonomiky Tatarstanu je ropný priemysel, republika ťaží ročne 32 mil. t ropy, čo je však iba 6 % ruskej produkcie a republiku by to stavalo na asi 26. miesto medzi štátmi sveta. Tatarstan však patrí do druhej najproduktívnejšej Uralsko-Volžskej ropnej oblasti (po Západnej Sibíri) a na jeho území leží i druhé najproduktívnejšie ruské ropné pole (EIA 2013). Väčší význam než ťažba ropy má jej spracovanie a distribúcia. Cez Tatarstan vedú kľúčové ropovody a plynovody a významné je i spracovanie ropy. Celkovo tvorí spracovanie ropy a výroba plastov až 51,9 % z celkovej hodnoty produkcie Tatarstanu, tvorí 86 % z čistého zisku a zamestnáva asi 28 % zamestnancov. Produkty ropného priemyslu tvoria až 91 % tatárskeho vývozu mimo Ruskú federáciu (NAPI 2013). Ropný priemysel Tatarstanu zabezpečuje až 28 % produkcie Povolžského federálneho okruhu a 13 % ruskej petrochemickej výroby. Najväčšou ropnou spoločnosťou je Tatneft, ktorá je objemom produkcie 6. v Ruskej federácii so 16 % podielom na ruskej ťažbe ropy (EIA, 2013). Okrem ropného priemyslu (s produkciou 2 mil t. motorovej nafty a 2 mil. t. vykurovacích olejov) má však Tatarstan rozvinuté aj iné druhy priemyslu, najmä strojárstvo (NAPI, 2013). Kazaň je významným centrom leteckého priemyslu (lietadlá Tupolev, Tu-214, ale aj vrtuľníky Mi-17, či nadzvukové bombardéry Tu-22), Naberežnyje Čelny sú sídlom automobilového priemyslu (KAMAZ). V Nižnekamsku je chemický priemysel (gumárenský priemysel) tvoriaci

až 42 % ruskej výroby syntetického kaučuku, 50 % ruskej výroby polyetylénu a 30 % ruskej produkcie pneumatík pre nákladné automobily (TATSTAT 2013). V republike je ale zastúpená aj výroba zariadení pre ropný priemysel, stavba lodí, výroba kompresorových zariadení. Celkovo sa priemysel podieľa na hrubom domácom produkte republiky až 45 %, hoci jeho podiel neustále klesá. (TATSTAT 2013)

Aj poľnohospodárstvo Tatarstanu má značný význam, tvorí až 8 % jeho hrubého regionálneho produktu a republika patrí do trojice poľnohospodársky najproduktívnejších oblastí Ruska (NAPI 2013). V rastlinnej výrobe sa zameriava na pestovanie obilí, zemiakov a cukrovej repy. Tatarstan patrí tiež v rámci Ruska k popredným producentom v živočíšnej výrobe, najmä v produkcii mäsa a mliečnych výrobkov (TATSTAT 2013). Ťažba dreva má menší význam.

Jednou z výhod Tatarstanu je jeho strategická poloha v rámci Ruska. Na jednu stranu spôsobuje, že Tatarstan je pre federáciu nepostrádateľný, takže jeho prípadné osamostatnenie neprichádza pre Moskvu v úvahu v žiadnom prípade, na druhú stranu to preň prináša nemalé ekonomické výhody. Cez Kazaň totiž vedú hlavné spojnice medzi centrálnym Ruskom, teda medzi Moskvou a Uralom, resp. Sibírou plus samozrejme hlavná riečna tepna Volga v smere poludníkov. Hlavnou dopravnou trasou okrem Volgy je najmä železnica Moskva - Kazaň - Jekaterinburg, súčasť Transsibírskej magistrály, pričom sa k nej pripájajú aj ďalšie významné trate. Stúpa

aj význam cestnej dopravy, pričom dominantným je opäť ťah Moskva - Kazaň - Naberežnyje Čelny - Jekaterinburg tvorený federálnou diaľnicou M7, tá síce zďaleka nespĺňa európske štandardy, ale jej modernizácia napreduje. Kazaň má samozrejme aj medzinárodné letecké spojenie, jednak s metropolami v rámci bývalého Sovietskeho zväzu, ale aj mimo neho. Najnovšou pýchou Tatarstanu je metro v Kazani, ktoré bolo otvorené v roku 2005 pri príležitosti tisícročia založenia mesta. Samozrejme obrovský ekonomický význam majú ropovody a plynovody v celkovej dĺžke 6 000 km, pričom republikou prechádzajú aj diaľkové trasy (napr. ropovod Družba). Prudký rozvoj zažili v posledných 10 rokoch telekomunikácie a finančný sektor.

Tatarstan využíva i možnosti priameho zahraničného obchodu, medzi významnejších obchodných partnerov patrí Turecko, Poľsko, Taliansko v exporte a v importe je to najmä Nemecko, Kórea, Taliansko a Turecko (NAPI 2013). V posledných rokoch sa Tatarstan intenzívne snaží prilákať zahraničné investície aj založením špeciálnej ekonomickej zóny Abaluga, ale drvivá väčšina zahraničných investícií do Ruska stále smeruje do Moskvy a Petrohradu. Na ruské pomery má Tatarstan pomerne priaznivú vzdelanostnú štruktúru obyvateľov, podobne ako u nás aj tu prudko vzrástol počet vysokých škôl, no v porovnaní s EÚ ešte úroveň vzdelanosti silne zaostáva, stredné a stredné odborné vzdelanie má 43 % obyvateľov starších ako 15 rokov, ale úplné vysokoškolské len 6 % obyvateľov (TATSTAT 2013). Napríklad na Slovensku je to až 16,4 %.

Celkové postavenie ekonomiky Tatarstanu v rámci Ruska je však na solídnej pozícii. Hrubý regionálny produkt republiky (ďalej HRP) dosiahol v roku 2011 vyše 1 275 mld. rubľov, čo predstavovalo 265 tis. rubľov na hlavu na (ROSSTAT 2013). Objem hrubého regionálneho produktu sa za posledných 10 rokov zvýšil viac ako päťnásobne a Tatarstan je tak v objeme HRP na 6. mieste spomedzi subjektov Ruskej federácie (po Moskve, Ťumenskej oblasti, Chanty-Mansijsku, Moskovskej oblasti a Petrohrade) (ROSSTAT 2013). Hoci hodnotou HRP na obyvateľa sa Tatarstan radí dokonca až na 15. miesto spomedzi subjektov Ruskej federácie a výškou nominálnej priemernej mzdy dosahuje celoruský priemer, v porovnaní s väčšinou susedných povolžských republík, či dokonca s kaukazskými republikami je priemerná mzda obyvateľov Tatarstanu takmer dvojnásobná. Podstatná je ale skutočnosť, že v pomere priemernej mzdy a životného minima sa Tatarstan

Foto D. Gurňák

Dve podoby federálnej diaľnice M7 (Moskva – Kazaň – Jekaterinburg). Vľavo úsek v strednom Tatarstane, vpravo vo východnom neďaleko hraníc s Baškírkom.

radí na 3. miesto v Ruskej federácii, pričom republika má i druhý najnižší podiel obyvateľov s príjmami nižšími ako životné minimum, ktorý je až o 40 % nižší ako federálny ruský priemer (dokonca o 33 % nižší ako v Moskve). Naopak v podiele obyvateľov s vyššími príjmami (3 a viac násobok životného minima) je Tatarstan na 3. mieste v Rusku (predbehli ho len riedko osídlené „ťažobné“ regióny na ďalekom severe ako Nenecký autonómny okruh, či Jamalo-nenecký autonómny okruh, kde žije len 42 000, resp. 540 000 obyvateľov (ROSSTAT 2013). Tieto všetky indikátory poukazujú, v čom spočíva výnimočnosť Tatarstanu v rámci Ruska, jednoznačne v solídnej (na

ruské pomery) životnej úrovni väčšiny jeho početného obyvateľstva.

Tatarstan – ruský ropný emirát?

Spojenie ropy, investícií a pomerne vysokého hrubého regionálneho produktu vyvoláva dojem, že výnimočnosť Tatarstanu spočíva na podobných základoch ako v „ropných monarchiách“ Perzského zálivu. No nielen štatistiky, ale aj reálna podoba Tatarstanu ukazujú niečo iné. Je síce fakt, že podstatná časť ekonomiky republiky je viazaná na ropný sektor, najmä pokiaľ ide o príjmy, ale na rozdiel od napr. Ťumenskej

oblasti, Tatarstan nie je iba ropným poľom, hoci najmä z pohľadu zahraničného obchodu tak pôsobí. To je však spôsobené tým, že zahraničné krajiny sa v prvom rade zaujímajú o ropnú produkciu, kým ostatné priemyselné, či poľnohospodárske výroby si mimo Rusko, či krajiny SNŠ len ťažko hľadajú trhy. V rámci Ruska ale predstavuje Tatarstan významnú ekonomickú silu, ktorá napriek istej štruktúrálnej deformácii je pomerne diverzifikovaná do viacerých kľúčových odvetví.

Z čoho teda pramení sebedomie Tatarstanu, ktoré pri návšteve tejto u nás málo známej krajiny cítiť na každom kroku? Sú to jednak dávne historické a kultúrne tradície, samozrejme ekonomická sila a najmä tolerancia. Tatári si počas storočného súžitia s Rusmi privykli na kompromisy, namiesto zúrivého boja a odvety za príkoria z dávnej i nedávnej minulosti si zvolili cestu obojstranne výhodnej spolupráce. Na druhej strane i Rusi a najmä Moskva pochopila, že kompromis je výhodný i pre ňu. Lepšie bolo nechať Tatárom vlastný priestor na vybudovanie, či lepšie povedané obnovenie vlastnej kultúrnej (najmä jazykovej a náboženskej) identity výmenou za politickú, bezpečnostnú a ekonomickú stabilitu. Obojstranné vyhrotenie sporov do otvoreného konfliktu by priviedlo Tatárov do boja v obklúčení proti ruskej väčšine a naopak Moskve by hrozilo prerušenie hlavnej spojnice medzi európskou a ázijskou časťou Ruska. Navyše napriek zdanlivému rusko-tatárskemu protikladu v skutočnosti počas storočí spoločnej existencie došlo k značnému premiešaniu obyvateľstva tak fyzickému, ako aj kultúr-

Foto D. Gurňák

Sídlo prezidenta Tatarstanu v Kazaňskom kremli „dýcha“ históriou, na rozdiel od iných regionálnych vlád v Rusku sídliačich zväčša v socialistických budovách bývalého komunistického aparátu.

nemu. Preto si aj vlády Tatarstanu dali záležať na tom, aby Tatárov zrovnoprávnili po jazykovej, či náboženskej stránke s Rusmi, ale zároveň dbali a dbajú na to, aby zachovali vyvážený prístup k obom národným a zároveň náboženským skupinám. Preto sa dôsledne dodržiava dvojazyčnosť, pričom je pochopiteľné, že rozšírejšia je ruština ako hlavný komunikačný jazyk. Pri oficiálnych príležitostiach sú prítomní vždy zásadne zástupcovia tak pravoslávnej cirkvi, ako aj moslimskí duchovní. Špecifický kultúrny mix sa snaží vláda Tatarstanu využiť aj ako hlavné lákadlo pre cestovný ruch (Tatarstan má dokonca vlastné Ministerstvo mládeže, športu a cestovného ruchu). Kazanský kremeľ dnes i s modernou verziou mešity Qol Šarif bol zapísaný v roku 2000 na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Samotná Kazaň sa rýchlo premenila a stále sa mení na modernú metropolu, kde popri starých chrámoch a budovách z čias cárskeho Ruska rastú oveľa rozľahlejšie moderné štvrte s najnovšími nákupnými centrami, moderné štadióny a ďalšie verejné budovy spojené pešími zónami so vzorne udržiavanou zeleňou. Zatiaľ poslednou príležitosťou, kedy sa Kazaň predstavila okolitému svetu bolo konanie Univerziády v júli 2013. Na druhú stranu sa tým Kazaň vzdáľuje ostatným častiam republiky, kde rozvoj zďaleka nenapreduje tak rýchlo. Ostatné mestá sú stále rozsiahlymi fádnyimi robotníckymi sídliskami, pri ktorých stoja často mohutné továrenské komplexy, ktoré sa veľmi za posledné desaťročia nezmenili, a to v rôznych smeroch, od ich vzhľadu počnúc, cez prezamestnanosť a pomerne nízku produktivitu práce až po znečisťovanie životného prostredia končiac. Napriek všetkým problémom však Tatarstan svojím príkladom predstavuje osobitnú cestu ekonomického a politického vývoja v rámci Ruskej federácie, ktorého základom je nielen politický a mocenský kompromis a ekonomická váha regiónu, ale najmä sociálna stabilita jeho obyvateľstva.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu grantu VEGA 1/1143/12

Literatúra a pramene

BAAR, V.: *Národy na prahu 21. stoločí*. OU a Tilia, Ostrava 2002, 415 str.

BAAR, V.: *Decentralizační a dezintergrační procesy v Ruskej federaci v 90. letech minulého století*. OU, Ostrava 2005, 226 str.

CENTRÁLNA BANKA RUSKEJ FEDERÁCIE (2013): <http://www.cbr.ru/>

EIA - U.S. Energy Information Administra-

Foto D. Gurňák

Pod hradbami Kazaňského kremeľa rastie výstavba v štýle ropných emirátov.

tion (2013): <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=RS>

HAYWOOD, A.: Volga region. In Kolektív: *Russia*. Lonely Planet. 2012, 768 str.

HODAČ, J., STREJČEK, P.: *Politika Ruskej federácie v postsovetském prostoru a střední Evropě*. MU a MPÚ, Brno 2008, 317 str.

INDEX MUNDI (2013): <http://www.indexmundi.com/facts/russia/>

KOLEKTÍV: *Fyziko-geografický atlas mira*. Akademia nauk SSSR, Moskva 1964, 298 str.

KRÁL, V.: *Fyzická geografie Evropy*. Academia, Praha 1999, 348 str.

LITERA, B.: *„Druhá revoluce“*. Dokořan. Praha 2013, 181 str.

NAPI - NÁRODNÁ AGENTÚRA PRE PRIAME INVESTÍCIE (2013): <http://www.napi.ru/>

ROSSTAT (2013): http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/

ŠVANKMAJER, M., DVOŘÁK, L., SLÁDEK, Z., VEBER, V.: *Dějiny Ruska*. NLN, Praha 1995, 473 str.

TATSTAT (2013): <http://tatstat.gks.ru/>

VLÁDA REPUBLIKY TATARSTAN (2013): <http://prav.tatarstan.ru/>

ZAJACZKOWSKI, W.: *Rusko a národy*. Misgurnus, Praha 2009, 230 str.

ZUBRICZKÝ, G.: *Geografia štátov sveta*. Mapa Slovakia Plus, Bratislava 2009, 254 str.

Foto D. Gurňák

Centrum Kazane je starostlivo udržiavané, riečka Bulak delila pôvodne mesto na tatársku (vľavo) a ruskú časť.

Vybrané problémy vyučovania regionálnej geografie na vysokých školách

Katarína Danielová, Tibor Blažík

Predkladaný článok sa zaoberá vybranými problémami vyučovania regionálnej geografie na vysokých školách. Autori článku si kladú za cieľ špecifikovať určité vstupy a výstupy vyučovacieho procesu na vysokej škole (vstupy – študent a jeho úroveň vedomostí, prístup k štúdiu; výstupy – odlišná odborná orientácia absolventov štúdia geografie), ktoré výraznou mierou ovplyvňujú vyučovací proces. Zároveň sa snažia s ohľadom tieto vstupy a výstupy identifikovať základné požiadavky, ktoré by mala spĺňať vysokoškolská učebnica regionálnej geografie.

„Geografia je predmet, ktorý drží kľúč k našej budúcnosti“

Michael Palin

Špecifickosť geografie ako vedy

Pojem geografia sa pre časť populácie stále spája len s predstavou „v ktorom štáte je aké hlavné mesto“. Teda v užšom chápaní ako súhrn dát charakterizujúcich geografickú polohu alebo v širšom ponímaní ako súhrn všetkých priestorovo lokalizovaných dát o krajinách (podľa TREMBOŠA 2006). Len časť obyvateľstva chápe geografiu ako vedu, ktorá študuje krajinnú sféru, avšak zároveň je schopná prepájať poznatky z prírodných, humanitných, ale aj technických vied. Pritom kladie dôraz na priestorovú diferenciaciu javov, ako aj na ich vzájomné vzťahy a prepojenia. Navyše popri chórickom aspekte zohľadňuje aj aspekt chronologický.

Geografia (a zvlášť regionálna geografia) je od dávnej minulosti úzko spätá s vývojom ľudskej spoločnosti. vo svojich začiatkoch vychádzala z poznania bezprostredného životného prostredia človeka. V období poznávania hlavných črt našej planéty bola geografia jednou z najdôležitejších oblastí vedeckého poznania (DEMEK 1987). Aj v súčasnosti je spoločenská relevancia geografie nepopierateľná pre široké vrstvy obyvateľstva – od osvojenia si základných geografických poznatkov a myslenia pomáhajúcich vytvárať všeobecný rozhľad moderného človeka cez využitie výsledkov geografického výskumu v praxi až po prepájanie poznatkov z viacerých vedných disciplín a ich aplikáciu v priestore. Florin ŽIGRAI (2011) konštatuje, že úroveň geografického povedomia spoločnosti závisí od všeobecného geografického vzdelania obyvateľstva, ako aj od aplikatívnej účinnosti

výsledkov základného geografického výskumu do spoločenskej praxe. V súčasnom období spojeným s globalizáciou, rôznymi politicko-ekonomickými, ekonomicko-sociálnymi a ekologicko-environmentálnymi problémami, kedy je nutné zohľadňovať nielen samotné problémy, ale aj ich dopad v zmysle širších súvislostí, jednoducho nemožno geografii uprieť jej význam pri riešení potrieb ľudskej spoločnosti.

Problémy vyučovania regionálnej geografie na vysokých školách

Pre geografiu je typický a všeobecne uznávaný priestorový a komplexný prístup k štúdiu svojho objektu. Popri priestorovosti, ktorú spĺňajú všetky geografické vedy, regionálna geografia je najkomplexnejšou vedou (LAUKO 2007). Regionálna geografia, ktorej objektom štúdia je región, však zároveň pre svoju komplexnosť a interdisciplinárny charakter kladie veľmi náročné požiadavky na vyučujúceho pri jej vyučovaní a to na všetkých stupňoch škôl.

Treba pritom vychádzať z definície pojmu región, čo je vlastne zložitý dynamický priestorový systém, ktorý vznikol na zemskom povrchu na základe interakcie prírodných a socio-ekonomických vzťahov (LAUKO 1990); je voči okoliu otvorený, ale aj vnútorne spätý a interagujúci (HAJASOVÁ 2000). Vyučujúci teda musí jednak predstaviť jednotlivé zložky regiónu a ich vertikálne vzťahy, ale zároveň musí chápať región ako sumu menších, často odlišných, avšak vzájomne prepojených regiónov a aj ako súčasť väčšieho celku (dôraz na horizontálne vzťahy). Takéto ponímanie učiva kladie veľké nároky na množstvo vedomostí, ktoré by mal vyučujúci ovládať, a tiež aj na jeho pedagogické schopnosti. Regionálna geografia je ako učebný predmet navyše veľmi špecifická v tom zmysle, že osobná hlavne dlhodobéjšie skúsenosť

so študovaným a vyučovaným regiónom môže byť nezameniteľná s množstvom poznatkov získaných z literatúry. Inými slovami študent dlhšie žijúci v zahraničnom regióne môže mať naň ucelenejší pohľad ako vyučujúci. Na druhej strane niekedy ani dlhodobý pobyt v regióne nezaručí kvalitné poznatky o ňom, pokiaľ si ich nevedomujeme v širších súvislostiach.

Vyučovanie regionálnej geografie je komplikované aj rozdielnou úrovňou vedomostí a rozdielnym prístupom k štúdiu u študentov, ktorí prichádzajú študovať geografiu na vysokú školu. Rozdielna úroveň vedomostí závisí od viacerých faktorov:

1 rozdielna úroveň geografie na základných a stredných školách:

- na školách toho istého typu úroveň geografie závisí veľkou mierou od samotného učiteľa geografie – od jeho vedomostí, vyučovacích metód, ale aj jeho prístupu k predmetu (požiadavky na žiaka, prístup k predmetu, výber relevantných poznatkov). V menšej miere závisí od postavenia geografie ako predmetu na danej škole („dôležitosť predmetu“), či od materiálneho a finančného vybavenia školy (pomôcky, vyučovacie možnosti, exkurzie a pod.),

- na školách rôzneho typu (napr. gymnáziá a odborné školy) je rozdielna úroveň geografie daná už samotným učebným plánom a osnovami,

2 rozdielny prístup študenta k štúdiu geografie:

- dôvod výberu geografie ako študijného odboru – či ide o intenzívny záujem študenta o geografiu ako vednú disciplínu, alebo si ju študent vybral len preto, že si zjavne uvedomuje význam potreby vysokoškolského vzdelania (diplomu) a štúdium geografie sa mu javí ľahšie napríklad v porovnaní so štúdiom fyziky alebo elektrotechniky,

- rôzny prístup študenta k štúdiu vôbec
- či študent pristupuje všeobecne k štúdiu zodpovedne, alebo len splnil základné požiadavky kladené na uchádzača o vysokoškolské štúdium.

Ak chce vyučujúci kvalitne vyučovať regionálnu geografiu, musí do istej miery zohľadňovať aj tieto faktory. Iste, vyrovnanie počiatkovej disproporcie v poznatkoch sa dá dosiahnuť „úvodnými prehľadmi a exkurzmi“ do štúdia, prípadne zadaním samoštúdia, avšak závisí na samotnom vyučujúcom a jeho motivačných a pedagogických schopnostiach, ako sa s touto počiatkovou prekážkou dokáže vysporiadať.

Rozdielna úroveň vedomostí a prístup k štúdiu nie sú jedinou komplikáciou pri výučbe regionálnej geografie. Na absolventov geografie sú po ukončení vysokoškolského štúdia kladené v praxi rôzne požiadavky. Je rozdiel, či študent absolvuje pedagogický smer alebo odborný smer štúdia geografie. Podľa ŽIGRAIA (2011) má geografia edukačný a transdisciplinárny charakter. Úlohou absolventa *pedagogického smeru* štúdia geografie – budúceho učiteľa geografie – je v tomto zmysle na základných a stredných školách posilňovať geografické povedomie (edukačný charakter geografie). Inými slovami učiteľ by mal vedieť pútavo sprostredkovať žiakom informácie o regiónoch, ich vzťahoch, problémoch, vysvetliť špecifiká, kultúru, ... – teda žiakom regióny priblížiť. Aktívne sa tak bude podieľať na budovaní geografického povedomia a zároveň všeobecného rozhľadu žiakov. Hlboké znalosti z oblasti regionálnej geografie sú u učiteľa geografie nutnou podmienkou z viacerých dôvodov:

- v závislosti od typu a stupňa školy približne 60 – 80 % učiva geografie na základných a stredných školách je práve regionálna geografia

- v súčasnosti cestuje do zahraničných krajín oveľa viac obyvateľstva ako v minulosti – cestovanie už nie je len výsadou politického a ekonomického postavenia. U žiakov je možné predpokladať záujem o informácie o zahraničných krajinách a to nielen prírodného, ale aj politického, spoločenského, kultúrneho a často aj praktického (v zmysle cestovania) charakteru.

Ako uvádzajú L. TOLMÁČI a K. ČIŽMÁROVÁ (2006) základom koncepcie geografického poznávania na základných a stredných školách by mali byť tieto hlavné okruhy:

- poloha a rozmiestnenie (poznatie geografickej polohy je predpokladom pre

pochopenie miestnych, regionálnych národných a globálnych súvislostí),

- priestorové vzťahy (každé prostredie má svoj prírodný aj kultúrny charakter so svojimi vertikálnymi aj horizontálnymi vzťahmi),

- vzťahy medzi človekom a prostredím – práve poznanie týchto vzťahov by malo viesť k zodpovednému využívaniu zdrojov,

- región – výučba regiónov by mala začať na miestnej úrovni, vzhľadom na fakt, že žiak najlepšie pozná prostredie, v ktorom žije.

Takto stanovená koncepcia kladie na učiteľa geografie vysoké nároky na poznatky z ostaných geografických vedných odborov, ktoré však musí vedieť v duchu regionálnej geografie logicky, priestorovo aj časovo poprepájať a zrozumiteľne žiakom interpretovať.

Absolvent *odborného smeru* štúdia geografie má v praxi inú úlohu. Práve on musí posilňovať transdisciplinárny charakter geografie, ktorý podľa ŽIGRAIA (2011) znamená do akej miery je geografia ako veda (respektíve jej zástupcovia) schopná komunikovať a spolupracovať so spoločensko-politickými rozhodovacími subjektmi a občianskymi iniciatívami, ako aj transformovať výsledky svojho základného a aplikovaného výskumu ich potrebám. Absolventi odborného štúdia nachádzajú uplatnenie ako analytici, plánovači a poradcovia v rôznych ministerstvách, v rôznych orgánoch a sekciách verejnej správy aj samosprávy, predovšetkým na odboroch regionálneho rozvoja, regionálneho plánovania, dopravy a cestovného ruchu. Majú predpoklady nájsť uplatnenie aj ako špecialisti napr. v regionálnych poradenských a informačných centrách, v regionálnych rozvojových agentúrach, v agentúrach a združeníach pre rozvoj cezhraničnej spolupráce, v združeníach pre podporu regionálneho rozvoja, v agentúrach a centrách rozvoja cestovného ruchu a ďalších. Ďalšie možnosti uplatnia sú širokospektrálne, napr. ako tvorcovia nových produktov v cestovných kanceláriách, vzdelávacích inštitúciách a marketingových agentúrach. U absolventa odborného štúdia sa predpokladá schopnosť ako aj odborné a technické znalosti a schopnosti vedieť riešiť zadaný problém a jeho riešenie vedieť v porovnaní s ostatnými posúdiť. Absolvent by mal zároveň vedieť o probléme diskutovať a argumentovať a výsledky práce by mal byť schopný aj prezentovať a to nielen v textovej (verbálnej aj písomnej), ale aj grafickej aj kartografickej podobe a to na primeranej úrovni.

Výučba regionálnej geografie na odbornom smere štúdia geografie preto musí byť zameraná na hlbší pohľad do vybraných krajín a ich regiónov. Samozrejme aj tu sú potrebné základné vedomosti o regiónoch a intra- a interregionálnych vzťahoch. Dôraz je však kladený na regionálne disparity a problémy regiónov, pritom sa však nesmie zabúdať na vzájomné porovnania krajín (regiónov). Je potrebné viac priestoru venovať analýzám krajín, resp. ich problémom, pričom výučba by nemala byť zameraná len na interpretáciu problémov, ale aj na diskusiu o hľadani možných riešení a špecifikácii bariér. Je potrebné sa venovať aj názorom vedeckého avšak aj laického sveta na daný problém a so študentmi na túto tému diskutovať (napr. otázky rasovej a náboženskej neznášanlivosti; otázky ochrany a narušania životného prostredia; vzťahy medzi jednotlivými krajinami (regiónmi,...).

Vyučovanie vs. učebnica

Pri písaní vysokoškolskej učebnice regionálnej geografie ako dôležitej pomôcky pri štúdiu si treba uvedomiť niekoľko dôležitých faktorov. Geografia pri štúdiu regiónu, ktorý skúma, vo svojej podstate zohľadňuje viaceré princípy (podľa CLARKA a WAREHAMA 2003):

- región ako systém – pri štúdiu regiónu sa treba naň neustále pozeráť ako na systém, ktoré má svoje vnútorné horizontálne a vertikálne vzťahy a súčasne je previazaný s inými regiónmi,

- mierka – globálne trendy majú vplyv na konkrétny (lokálny) región, ale naopak aj lokálna zmena môže prinášať globálne dôsledky – príkladom je vysušenie Aralského jazera a jeho dôsledky,

- vzťah medzi priestorom a konkrétnou lokalitou a jej identitou – ktorá môže mať lokálny ale v niektorých prípadoch aj globálny charakter (napr. Mekka ako svetové centrum moslimov alebo hinduistické pútnické miesto Váránásí, ktoré nie je posvätné miesto len pre indických hinduistov),

- procesy a ich modifikácie v priestore – tie isté procesy môžu mať v priestore a čase rozdielne dôsledky, pretože sú ovplyvnené rozdielnymi lokálnymi faktormi a podmienkami (modernizácia a industrializácia Japonska a Číny – rôzne časové obdobia, podmienky, politické usporiadanie a pod.),

- vzťah človek a príroda (jeho životné prostredie) – sú dôležitým faktorom dnešného globálneho sveta. Je nutné pochopiť, ako ľudská spoločnosť reaguje na krajinu a ako krajina reaguje na zmeny, ktoré sú dôsledkom ľudskej činnosti,

- zmeny v priestore a čase - sú jednými z najdôležitejších otázok, ktoré geografia študuje. Je dôležité chápať zmeny (v priestore a čase), pretože charakter konkrétnych regiónov je výsledkom pôsobenia mnohých procesov a faktorov. Ich vzájomná interakcia je kľúčom k pochopeniu daného regiónu,

- disparity a podobnosti - sú kľúčovým fenoménom pri pochopení jednotlivých regiónov. Medzi regiónmi nachádzame mnohé podobnosti, ale naopak aj v rámci jedného regiónu sa môžeme stretnúť s určitými odlišnosťami. Typickým príkladom je Indonézia, ktorej moslimské obyvateľstvo je vo svete chápané ako islamsky umiernené, ktoré nemá problém komunikovať a spolupracovať aj s obyvateľstvom iných vierovyznaní. Výnimkou a teda regionálnou odlišnosťou je severozápadná časť Sumatry, kde žijú ortodoxní moslimovia (Ačeh).

Tieto všetky vyššie uvedené princípy by mala kvalitne napísaná vysokoškolská učebnica geografie zohľadňovať. Na rozdiel od učebníc na základných a stredných školách, ktoré majú študentom v zásade poskytnúť základné informácie a fakty o príslušnom regióne, jeho väzbách a vzťahoch, má vysokoškolská učebnica podnietiť študentov k pochopeniu regiónov, ich rozdielnosti a podobnosti, kľúčových fenoménov a faktorov, ktoré určujú ich charakter. To znamená má podnecovať študentov k snahe o preniknutie do podstaty charakteru daného regiónu v jeho najširších súvislostiach (prírodných, ekonomických, časových, priestorových a pod.). Učebnica by nemala podsúvať iba fakty. Text učebnice, jej štatistické, grafické, kartografické a iné prílohy by mali v študentovi vyvolávať ďalšie otázky, ktoré

by ho viedli k štúdiu a získavaniu ďalších informácií o regióne. Učebnica by nemala byť dogmatická, ale mala by poskytnúť priestor pre argumentáciu, ako aj rozdielne názory a zohľadnenie, prípadne akceptáciu iných pohľadov na konkrétny región.

Záver

Vytvoriť kvalitnú vysokoškolskú učebnicu regionálnej geografie nie je jednoduché. Okrem spomínaných teoreticko-metodologických východísk sú na autora učebnice kladené aj ďalšie požiadavky ako je schopnosť komunikácie a zaujatie študenta prostredníctvom učebnice a s plným využitím jej potenciálu. Učebnica regionálnej geografie by mala poskytnúť dostatok vedomostí, ale aj otázok a pohľadov na svet (región) pre budúceho absolventa pedagogického ale aj odborného smeru štúdia geografie. Učebnica by aj po formálnej stránke mala spĺňať predpoklady pre zaujatie študenta, mala by ho inšpirovať a podnecovať pri utváraní si názoru na svet (región).

Príspevok vznikol vďaka podpore grantu KEGA č. 044UK-4/2012 s názvom Geografia Ázie: metodológia a učebnica

Literatúra

CLARK, G., WAREHAM, T.: *Geography at University: Making the Most of Your Geography Degree and Courses*. SAGE Study Skills Series, SAGE, 2003, 204 str.

DEMEK, J.: *Úvod do štúdia teoretickej geografie*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1987, 243 str.

GREGORY D., JOHNSTON R., PRATT G., WATTS M., WHATMORE S., eds.: *The Dictionary of Human Geography, 5th ed.* Wiley-Blackwell, Oxford 2009, 1 052 str.

H. J. DE BLIJ, MULLER P.: *Realms, Regions and Concepts, 13th ed.* Wiley, New York 2008, 672 str.

H. J. DE BLIJ, MULLER P.: *The World Today: Concepts and Regions in Geography*. Wiley, New York 2010, 528 str.

HAJASOVÁ, K.: Vybrané názory na pojem región a regionálny rozvoj. *Geografické štúdie 7*, Stredoeurópsky priestor - Geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja, UKF Nitra, Nitra 2000, str. 89 - 97.

KASALA, K., LAUKO, V.: K teórii a metodológii regionálnej geografie. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, No. 52, 2009, str. 87-100.

LAUKO, V.: Základné teoreticko-metodologické otázky regionálnej geografie. In Bašovský, O., Lauko, V.: *Úvod do regionálnej geografie*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1990.

LAUKO, V. (2007): Úvod do regionálnej geografie. In Gurňák, D., Blažík, T., Lauko, V.: *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Geografika. Bratislava 2007.

PULCIPHER L., PULCIPHER M.: *World Regional Geography: Global Patterns, Local Lives*. W.H.Freeman, New York 2010, 625 str.

TOLMÁČI, L., ČIŽMÁROVÁ, K.: Geografická edukácia na základných a stredných školách. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis Et Naturae Universitatis Prešoviensis*, Folia Geographica 9, Prírodné vedy, roč. XLIV. 2006.

TREMBOŠ, P.: Geografia a prax. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis Et Naturae Universitatis Prešoviensis*, Folia Geographica 9, Prírodné vedy, roč. XLIV, 2006, str. 61- 66.

ŽIGRAI, F.: Spoločensko-vedecká relevancia geografie ako odraz jej teoreticko-aplikačného a edukačného rozvoja (Vybrané metavedné aspekty). *Geographica Cassoviensis V.*, No. 1., 2011, str. 138 - 145.

Niektoré prístupy pri tvorbe učebníc z regionálnej geografie sveta

Karol Kasala

Regionálna geografia bola počas väčšiny obdobia vývoja geografie až do polovice 20. storočia prevládajúcou paradigmou v geografii. Regionálnogeografické štúdie slúžili obchodným, vojenským a administratívnym záujmom. Okrem praktického zamerania sa postupne začali rozširovať aj učebnice a regionálnogeografické monografie. *Geographika* od Erasthostena a od Strabóna v antickom období mala mnoho nasledovníkov. Najvýznamnejším dielom francúzskej regionálnogeografickej školy 20. storočia (a azda aj najvýznamnejším dielom celej regionálnej geografie prvej polovice 20. storočia) bola séria monografií *Géographie Universelle*, ktorá popisovala v 19 zväzkoch celý svet. My sa v tomto príspevku sústreďujeme na niekoľko významných (a podľa nášho názoru z hľadiska tvorby učebníc z regionálnej geografie sveta najprínosnejších) prác. Z tohto dôvodu sa sústreďujeme na súčasné najvýznamnejšie učebnice, ale aj na prínos „nadčasového“ sovietskeho geografa Nikolaja Nikolajeviča Baranského.

Nikolaj Nikolajevič Baranskij

V tomto príspevku sa stručne zmieni o myšlienkach N. N. Baranského (1881–1963), ako ich predstavil v príručke, zameranej na metodiku ekonomickej geografie. Jeho práca je však natoľko inšpiratívna a originálna, že jeho ideí sú inšpiratívne aj pre tvorbu regionálnogeografických učebníc.

Práca *Očerki po školnoj metodike ekonomičeskoj geograji* (Moskva 1946) bola napísaná ešte pred druhou svetovou vojnou a vyšla v slovenskom preklade geografa J. Martinku so zodpovedným redaktorom geografom Antonom Šimom ako *Náčrtok školskej metodiky ekonomickej geografie* v Nakladateľstve SAV, Bratislava 1953. Autor zdôrazňuje štyri hlavné ciele publikácií: poskytnutie faktických vedomostí, rozvoj geografického myslenia, rozvoj praktických návykov a politickú výchovu (čo v súčasnosti môžeme modifikovať na výchovu k tolerancii a zodpovednosti a angažovanú geografiu). Podľa autora (str. 18) „*Geograficky myslí ten, kto v dostatočnej miere obracia pozornosť na rozdiely medzi jednotlivými miestami, a to nielen v prírodných podmienkach, ale aj v historických osudoch, v spoločenských podmienkach a v hospodárstve, kto sa naučil svoje úsudky „klásť na mapu“, kto sa naučil stavať si otázku o príčinách, podmieňujúcich rozdiely medzi jedným a druhým miestom, kto vie spájať rozdiely medzi sebou, utvárať ucelené predstavy o mieste, logicky spájať a odôvodňovať charakteristiky krajín a krajov.*“

Inšpiratívnou časťou práce N. N. Baranského je jeho charakteristika odvetví (str. 27) pomocou nasledujúcich charakteristík: význam odvetvia v národnom hospodárstve; jeho technologické zvláštnosti, ktoré ovplyvňujú jeho rozmiestnenie; porovnanie s predrevolučným stavom; rozmiestnenie a jeho príčiny; charakteristika aspoň základných krajov (regiónov, oblastí) dotyčného odvetvia. Tieto myšlienky môžeme aplikovať na charakteristiku regiónu so zdôraznením: významu a špecifik skúmaného regiónu alebo problému; charakteristiky príčin a súvislostí, kontextov, v ktorých sa región utvára, podmieňujúcich procesov vytvárania regiónu alebo skúmaného problému; vývoju regiónu (skúmaného problému), jeho príbehu a perspektív; rozmiestnenia, priestorovej diferenciácie, regionalizácie; priestorových vzťahov a vzťahov

s okolím. Baranskij v súvislosti s charakteristikami zdôrazňuje: „*...[je] veľmi dôležitá otázka, či sú tie charakteristiky logicky pospájané, úplné a dôsledné, či sú úplne a správne objasnené zvláštnosťami každej krajiny a oblasti, prírodnými podmienkami, polohou, historickým osudom. Či vzniká pred očami čitateľa jasný obraz charakterizovanej krajiny alebo oblasti po preštudovaní, alebo či miesto uceleného obrazu máme len jednotlivé, rozlíšené črty, znaky a údaje, ktoré nijako nie sú spojené a ničím motivované.*“ (str. 32 – 33).

Baranského prístup nie je popisný, zdôrazňuje spojenie typického a individuálneho (str. 108), výber špecifického (str. 114), priestorové súvislosti medzi javmi (str. 112) a výber najpodstatnejších momentov. „*Pri nevyhnutnosti takého silného skracovania sa vynára otázka o výbere najpodstatnejších momentov (zvýraznenie KK) a silných a jasných obrazov, ktoré by mohli dať mnoho nemnohými slovami a dať to tak, aby to bolo prístupné a vrylo sa do pamäti.*“ (BARANSKIJ 1953, str. 110). A sovietsky geograf aj predstavuje postup, akým to dosiahnuť: „*Pre charakteristiku sa vyberajú najdôležitejšie črty, ktorými sa odlišuje určitá krajina alebo oblasť pod ostatných, tieto črty sa postavajú do určitej súvislosti medzi sebou, do určitej sústavy, vyberie sa z nich najhlavnejšia, ktorá má v tejto sústave centrálnu polohu. Potom sa preberajú tie zvláštnosti v polohe, prírode a historických osudoch istej krajiny alebo oblasti, ktoré môžu objasniť už známe zvláštnosti ich hospodárskej tvárnosti.*“ (str. 114). Nomotetický resp. nomoteticko-idiografický a zároveň moderný charakter Baranského poňatia geografie vyjadruje jeho chápanie javov v kontexte podmieňujúcich procesov a schémy logickej súvislosti (napr. Prečo vkročilo Anglicko na cestu priemyselného kapitalizmu ako prvé alebo schéma Nórska a Dánska). „*Predovšetkým, aby sme zostavili schému všeobecnej ekonomickogeografickej charakteristiky, je potrebné nájsť pre určitú krajinu hlavnú, centrálnu, charakteristickú črtu a potom okolo tejto črty sjednotiť jej ostatné charakteristické znaky, jedny ako odôvodnenie, druhé ako vývody, následky.*“ (str. 120).

Súčasnú učebnicu regionálnej geografie sveta

HOBBS a SALTER (2006) vychádzajú v práci *Essentials of world regi-*

onal geography zo 6 základných prvkov geografie, ako ich definovala *The National Geographic Society*: 1. svet v priestorových pojmoch: geografia študuje vzťahy medzi ľuďmi, miestami a prostrediami v priestorovom kontexte; 2. miesta a regióny: ľudia a spoločnosti sú zakorenené v konkrétnych miestach; 3. fyzickogeografické systémy; 4. humánogeografické systémy; 5. prostredie a spoločnosť; 6. využitie geografie: geografické poznanie umožňuje rozvíjať porozumenie medzi ľuďmi, miestami a prostrediami. Autori uvádzajú 4 podstatné ciele publikácie: 1. pochopiť dôležité geografické problémy a ich riešenia; 2. rozvinúť zručnosť prepájať rôzne druhy informácií s porozumením svetu; 3. pomôcť porozumieť súčasným udalostiam; 4. pomôcť rozvinúť schopnosť interpretovať miesta a čítať krajiny. J. J. Hobbs a C. L. Salter zdôrazňujú aktuálnosť informácií, prepojenie regionálnych informácií s pojmami a konceptami a text 8 regiónov sveta je budovaný Geografickým profilom (Územie a populácia, Fyzická geografia a prispôsobenie sa človeka, Kultúrna a historická geografia, Ekonomická geografia a Geopolitické problémy) a ďalšími kapitolami, zameranými jednak na regionálnu charakteristiku jednotlivých krajín a menších regiónov a jednak na najdôležitejšie témy (Európske jadro; Európska periféria; Juhovýchodná Ázia: od vypaľovania pralesa k polovodičom...).

Druhým prístupom je práca, ktorej ústrednou osobnosťou je Terry G. Jordan. V učebnici kultúrnej geografie *The Human Mosaic* (JORDAN a ROWNTREE 1990, 5. vydanie) sú systematicky analyzované jednotlivé zložky kultúrnej geografie so zameraním na 5 konceptov: regióny, difúzia, ekológia, integrácia a krajiny; tento prístup používa Jordan aj vo svojej učebnici *The European Culture Area* (JORDAN 1988, 2. vydanie). Európa je tu ponímaná predovšetkým ako kultúrny koncept a autor zdôrazňuje jej rôznorodosť a difúziu (kresťanstva, prvej priemyselnej revolúcie, migrácie obyvateľov). Jordanov spolupracovník Lester Rowntree je vedúcou osobnosťou kolektívu monografie *Diversity Amid Globalization. World Regions, Environment, Development* (ROWNTREE, LEWIS, PRICE a WYCKOFF 2009, 4. vydanie). Autori rozoberajú 12 veľkých regiónov sveta na základe 5 významných tém: Environmentálna geografia (fyzická geografia a environmentálne problémy); Obyva-

teľstvo a osídlenie; Kultúrna súdržnosť a diverzita (jazyky, religie, kultúrne napätia vyplývajúce zo vzájomného pôsobenia globalizácie a diverzity); Geopolitický rámec; Ekonomický a sociálny rozvoj.

V súčasnosti najpopulárnejšou a zároveň aj didakticky najprepracovanejšou a metodologicky najprínosnejšou učebnicou regionálnej geografie sveta je práca *Geography: Realms, Regions and Concepts* (DEBLIJ A MULLER 2006 – 12. vydanie a 2010 – 14. vydanie). Autori členia svet na 12 ríš (*realms*), text štrukturuje na dva základné celky: charakteristika ríše (makroregiónu) a jej rozčlenenie na regióny. Porozumeniu pomáhajú aj prvky prepájajúce regionálnu a systematickú geografiu (koncepty, idey a pojmy), ilustrujúce a prehľbujúce poznanie (*case studies* v boxoch), pomáhajúce porozumieť podstatu ríš (hlavné geografické vlastnosti, ktorých je pri každej ríši vymenovaných okolo 10) a pod. Boxy charakterizujú špeciálne problémy, regionálne problémy (vrátane kontroverzných otázok s opozičnými názormi a podnetom pre hlasovanie e-mailom) a charakteristiku veľkých miest a v najnovších vydaniach sa objavujú aj poznámky autora z vlastného terénneho zápisníka.

Záver

Regionálnogeografické monografie a učebnice sú príkladom vedeckej práce, prepojenia výskumu a vzdelania, ale zároveň aj umením. Umením postihnúť najpodstatnejšie, vidieť javy v ich vzájomných súvislostiach, kontextoch a podmieňujúcich procesoch, umením vysvetliť a porovnať, povzbudiť predstavivosť a rozšíriť poznanie, viesť k zodpovednosti a tolerancii. V tomto príspevku sme hľadali inšpiráciu nielen v súčasných najvyužívanejších učebniciach regionálnej geografie, ale aj u sovietskeho metodológa N. Baranského. Najvýznamnejšie impulzy by sme mohli zatriediť do niekoľkých bodov.

Regionálnogeografická charakteristika by mala začať postihnutím najpodstatnejších momentov, javov a procesov, ktoré tvoria ústrednú os celej charakteristiky. Tú je potrebné vypracovať prepojením so systematickou geografiou – postihnúť tak podmieňujúce procesy a kontexty, v ktorých sa jednotlivé javy vyskytujú. Je dôležité vidieť celok v jeho unikátnosti. K tomu môže napomôcť kombinácia základného textu, budujúceho geografický profil územia, s „nadstavbou“ – rozvinutím tém, aplikáciou konceptov zo systematických geografických disciplín, aplikáciou boxov a prípadových štúdií,

včlenením „subjektívnych textov“ (vnímanie miesta/regiónu, zápisky z ciest, cestopisy, príbehy a pod.) a samozrejme máp a fotografií, ktoré podnecujú imagináciu. Cieľom je teda nielen vedecký text, ale aj živý popis, ktorý je na trhu v súčasnosti veľmi žiadaný.

Príspevok vznikol vďaka podpore grantového projektu č. 044UK-4/2012 „Geografia Ázie: metodológia a učebnica“ grantovej agentúry KEGA.

Literatúra

BARANSKIJ, N. N.: *Náčrtok školskej metodiky ekonomickej geografie*. Nakladateľstvo SAV, Bratislava 1953.

DEBLIJ, H. J., MULLER, P. O.: *Geography: Realms, Regions and Concepts*. Wiley, Hoboken 2006 – 12. vydanie a 2010, –14. vydanie.

HOBBS, J. J., SALTER, C. L. (2006): *Essentials of world regional geography*. 5th ed. Southbank, Vic., Australia, Belmont, CA, USA: Brooks/Cole Thomson Learning, 2006.

JORDAN, T. G., ROWNTREE, L.: *The human mosaic*. 1990, 5. vydanie.

ROWNTREE, L., LEWIS, M., PRICE, M., WYCKOFF, W.: *Diversity Amid Globalization*. World Regions, Environment, Development, 2009.

Regionálnogeografický prístup: návrh tvorby textu učebnice

Karol Kasala

Autorský kolektív z Katedry regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny PRIF UK pod vedením dr. Tibora Blažika získal na roky 2012 až 2014 grant agentúry KEGA 044UK-4/2012 „Geografia Ázie: metodológia a učebnica“. Cieľom projektu bola metodologická príprava a vytvorenie učebnice Geografia Ázie ako vzoru pre ďalšie učebné texty.

Učebnica Geografia Ázie: grantový projekt

Základné ciele učebnice (a celého projektu) možno rozdeliť do štyroch oblastí:

- vedomostný cieľ – rozvoj vedomostí, regionálnogeografického poznania, poznania sveta a/v jeho rôznorodosti, odlišných kultúr a „cudzích svetov“.

- prepojenie systematických poznatkov s regionálnymi informáciami, aplikáciu

systematických poznatkov a konceptov na regióny,

- rozvoj konceptuálnej bázy a (regionálno)geografického myslenia,

- etické ciele – rozvoj porozumenia a tolerancie, (spolu)zodpovednosti.

Ako je uvedené v žiadosti o pridelenie grantu grantovej agentúry KEGA, v časti Charakteristika, opis projektu: „Cieľom učebných textov pre vysokoškolských študentov geografie by mal byť predovšetkým

rozvoj myslenia. Regionálna geografia a regionálnogeografické myslenie sú charakteristické najmä svojou komplexnosťou (a synergičnosťou – región je viac ako suma jeho častí), syntetickým a holistickým charakterom, priestorovosťou, kontextuálnym prístupom, porozumením podstaty (čo umožňuje široký záber vednej disciplíny), ale aj chápaním reality v kontexte jej podmieňujúcich procesov, systémovosťou prístupu, povzbudzovaním imaginácie, schopnosťou komparácie a interpretácie (ako interpretatívna disciplína geografia umožňuje

pochopiť významy). Regionálna geografia teda ako syntetická vedná disciplína a spôsob myslenia umožňuje - na rozdiel od analytických disciplín - lepší nadhľad (v priestorovom zmysle „nadregionálne“ až globálne myslenie, myslenie vo vertikálnych vzťahoch ale aj v horizontálnych súvislostiach), ktorý je snáď najvýraznejším znakom vedeckej „zručnosti“ a umožňuje dokonalejšiu štrukturáciu koncepcie výskumného problému (i v jeho analytickej časti), úspešné *selektívne* vnímanie/prijímanie informácií. V súlade s touto filozofiou je potrebné rozvíjať názornosť, ilustratívnu, prepojenie všeobecného a individuálneho resp. globálneho a lokálneho. Učebnica by mala mať aj preto charakter prepojenia dvoch paralelných textov: hlavného textu s najpodstatnejšími informáciami o štyroch veľkých regiónoch (makroregiónoch) Ázie a „bočného“ textu s ilustratívnymi a naratívny prípadovými štúdiami, priečinkami s analýzou kľúčových tém problémov (a nastolením ich možných alternatívnych riešení), konceptov a pojmov, analyzovaných v danom regióne.“

Návrh postupu pri tvorbe učebnice

Dobrá regionálnogeografická charakteristika má byť nielen vedeckým, ale aj umeleckým výtvorom: P. Lewis (1985) zdôrazňuje, že verejnosť od nás očakáva presné a živé popisy: „Dobrý geografický popis, zdá sa mi, všeobecne vedie k jednému z dvoch zameraní. Jedno zameranie je *estetické*, druhé *intelektuálne*. (...) Dobrý estetický popis povzbudzuje silnú emóciu. Dobrý intelektuálny popis povzbudzuje silnú myšlienku.“ (Lewis, 1985, s. 469). John Fraser Hart v ďalšom „*presidential addresses*“ - ako vtedajší prezident Asociácie amerických geografov - píše: „Najvyššou formou umenia geografa je produkovať dobrú regionálnu geografiu - evokujúce popisy, ktoré umožňujú pochopenie a ohodnotenie miest, oblastí a regiónov.“ (Hart, 1982, s. 2). Regionálna geografia (ako vedná disciplína i v jej edukačnej podobe) je teda jednak idiografická interpretatívna disciplína, zameraná na porozumenie, pochopenie regiónu, jeho prvkov a väzieb, a jednak nomotetická disciplína, charakteristická:

- procesuálnym prístupom („Miesto je teda proces, pomocou ktorého sa reprodukcia sociálnych a kultúrnych foriem, formácia biografii a transformácia prírody stáva nepretržite jedna druhou v tom istom momente ako sa časovo-priestorové špecifické aktivity a mocenské vzťahy stávajú nepretržite jedny druhými.“ Pred, 1984, s. 282) a

- kontextuálnym prístupom (BARNES a CURRY 1983), aplikujúca poznatky systematických disciplín na región resp. na región odkazujúca na koncepty a idey systematických disciplín.

Podľa britskej geografky Doreen MASEY (1984) nielenže prírodné procesy neprebiehajú izolovane, ale naopak ich činnosť v rôznych kombináciách produkuje varietu a unikátnosť. Derek GREGORY už v roku 1978 na strane 171 napísal: „*Potrebuje poznať podstatu regionálnych sociálnych formácií, regionálnych artikulácií a regionálnych transformácií*“. Fínsky geograf Anssi PAASI (1986) chápe región ako historicky kontinuálny proces, ktorého *inštitucionalizácia* pozostáva zo štyroch štádií: prijatie teritoriálnej podoby, formácia konceptuálnej (symbolickej) podoby, formácia inštitucionálnej podoby a etablovanie ako entity v regionálnom systéme a sociálnom vedomí spoločnosti.

Konkrétny postup práce na charakteristike regiónu resp. študovaného fenoménu v širšom slova zmysle by tak mohol mať nasledujúcu podobu:

1 Štúdium informačných zdrojov

Prvé štádium - predovšetkým v prípade veľkých regionálnych celkov z „menej známych“ oblastí - je jednou z najdôležitejších resp. časovo najnáročnejších etáp práce na regionálnogeografickej charakteristike. Vyžaduje sa podrobné štúdium čo najväčšieho množstva rôznorodých zdrojov (elektronických - predovšetkým rôznych zdrojov z internetu, popisov, cestopisov, beletrie, televízne kanály...), štúdium s porozumením, snahou „pochopiť“ región už od začiatku štúdia, vytýpaním kľúčových determinantov (faktorov, fenoménov, konceptov a myšlienok) čo najskôr. Už pri štúdiu je nevyhnutné uvedomovať si vertikálne a horizontálne vzťahy, podmienajúce procesy a konceptuálne väzby. Samozrejmosťou by malo byť - v súlade s charakterom textu ako nielen „faktografickou príručkou - neobmedzenie sa na „tvrdé dáta“ a „objektívny text“, ale aj vnímanie regiónu obyvateľmi a návštevníkmi a odlišnosti medzi nimi, subjektívne pohľady prostredníctvom príbehov a rozprávání, a teda aj štúdium aktuálnych (noviny) i starých (kroniky...) informácií.

2 Identifikácia kľúčových faktov

V zhode s prácou KASALA a BLAŽÍK (1992 - 1993) - a navyše v súčasnej dobe „informačného šumu“, presýtenosti informácií - je na začiatku práce so získanými informáciami, teda na začiatku etapy in-

terpretácie dát, dôležité vytypovať kľúčové informácie. Práca s informáciami nielen najrôznejšieho pôvodu, ale aj rôznorodého charakteru (v súvisi s charakterom geografie ako jednej z najširších disciplín poznania ide o dáta, týkajúce sa fyzickogeografickej i humánogeografickej sféry, reliéfu, klímy, osídlenia, kultúry, sociálnych vzťahov...), ktoré všetky dotvárajú celkový obraz o regióne. Mnohé z nich (väčšina) sú menej podstatné a je potrebné vytypovať tie najdôležitejšie, pričom zo skúsenosti platí, že „kľúčové fakty“ sú často tie, ktoré sa najčastejšie v charakteristikách regiónu opakujú. Vytypovanie kľúčových faktorov môže mať podobu ich zoznamu, súpisu orientačne niekoľkých desiatok (podľa mierky skúmaného regiónu) najkľúčovejších informácií.

3 Identifikácia kľúčových fenoménov

Kľúčové fenomény sú zovšeobecňujúce, sumarizujúce informácie s vyšším stupňom abstrakcie, vyčlenené na základe kľúčových faktorov. Kľúčové fenomény majú širšiu dimenziu ako kľúčové fakty, prestupujú jednotlivé geografické zložky. Sú základom jednotlivých častí/celkov textu (podkapitol, odstavce), tvoria ucelené časti budúceho textu. Kľúčovými fenoménmi v prípade charakteristiky japonského regiónu (ostrova a zároveň jednej z prefektúr) Hokkaidó sú: marginalita; transformácia; kolonizácia.

4 Pokus o identifikáciu jednotiacej nite

Jednotiacou niťou je najvšeobecnejšia najtypickejšia vlastnosť, prepájajúca kľúčové informácie budúceho textu. Uplatňuje sa skôr v menších regiónoch, kratších textoch, v príklade Japonska (Kasala, Blažík, 1993) bola však aj na takom veľkom regionálnom celku identifikovaná dynamika ako jednotiacia niť, prepájajúca všetky zložky charakteristiky krajiny. Podobne v prípade regiónu Hokkaidó by sme mohli považovať transformáciu za myšlienku, prestupujúcu celý text charakteristiky celku; ako druhá možnosť sa ponúka marginalizovaná poloha.

5 Aplikácia geografických konceptov

Ďalšou súčasťou činnosti na regionálnogeografickej charakteristike je aplikácia geografických konceptov na skúmaný resp. popisovaný región. Ide vlastne o prepojenie systematickej geografie s regionálnou geografiou. Konceptami pre charakteristiku regiónu Hokkaidó sú: marginalita; rozvojová oblasť; japonizácia; kultúrna transformácia (Ainuovia).

6 Vytýpovanie nosných ideí

Nosnými ideami sú rozvinuté myšlienky, ktoré môžu prepájať viaceré procesy alebo fenomény. Príkladom môže byť rozvoj ostrova Hokkaidó a transformácia Ainuov; klimatické činitele a marginalizácia ostrova Hokkaidó.

7 Identifikácia a explanácia procesov a kontextov

Lepšie porozumenie regiónu a zároveň exaktizáciu jeho charakteristiky zabezpečuje identifikácia kľúčových procesov, podmieňujúcich zmeny v regióne a kontextuálny prístup – explanácia v sieťach vzťahov a súvislostí, v kontextoch.

8 Identifikácia kľúčových aktérov

V zhode s vývojom sociálnych vied (a novej regionálnej geografie) – a opäť pre lepšie porozumenie a exaktizáciu regionálnej charakteristiky – je vhodná aj identifikácia kľúčových aktérov (1. prinášajúcich zmenu; 2. konzervujúcich „starú rovnováhu“). Aktérmi sú inštitúcie, regióny, dominantné osobnosti a pod. a identifikácia

môže zahrnúť aj reálne a možné reakcie na činnosť aktérov – dôsledky ich aktivity.

Spracovanie ďalších prvkov, charakterizujúcich región: boxov, prípadových štúdií, postrehov vnímajúcich región...

V prípade regiónu Hokkaidó ide predovšetkým o boxy marginalita (jej príčiny, dôsledky a príklady); špecifiká klímy ostrova Hokkaidó (faktory klímy; rozdiely oproti Japonsku a oblastiam s rovnakou geografickou šírkou; dôsledky) a pod.

10 Schémy súvislostí

Možnou alternatívou textu, dopĺňajúcou ho obsahovo a rozvíjajúcou myslenie, môže byť prezentácia schém súvislostí, ako ich podáva N. Baranskij (BARANSKIJ 1953).

Príspevok vznikol vďaka podpore grantového projektu č. 044UK-4/2012 „Geografia Ázie: metodológia a učebnica“ grantovej agentúry KEGA.

Literatúra

BARANSKIJ, N. N.: *Náčrtok školskej metodiky ekonomickej geografie*. Nakladateľstvo SAV, Bratislava 1953.

BARNES, T., CURRY, M.: Towards a contextualist approach to geographical knowledge. *Transactions of the Institute of British Geographers*. New Series, 8, 1983, str. 467 – 482.

GREGORY, D.: *Ideology, science and human geography*. Hutchinson, London 1978.

HART, J. F.: The highest form of the geographer's art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, 1982, str. 1 – 29.

KASALA, K., BLAŽÍK, T.: Transformácia výuky geografie na stredných školách. *Geografické rozhledy*, 1992-1993, č. 3, str. 84 – 85.

LEWIS, P.: Beyond description. *Annals of the Association of American Geographers*, 75, 1985, str. 465 – 478.

MASSEY, D.: *Spatial divisions of labour*. Macmillan, London 1984.

PAASI, A.: The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, 1, 1986, str. 105 – 146.

PRED, A.: Place as a historically contingent process. *Annals of the Association of American Geographers*, 74, No. 2, 1984, str. 279 – 297.

Ilustračný aparát pri tvorbe učebníc regionálnej geografie so zameraním na tvorbu vysokoškolských učebníc

Daniel Gurňák, Ladislav Tolmáči

Od začiatku deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia sa na Slovensku vďaka požiadavkám školskej praxe výrazne rozvinula tvorba učebníc geografie najmä pre základné a následne i stredné školy. Napriek rôznym problémom pri tvorbe a zavádzaní nových učebníc možno konštatovať, že do značnej miery boli požiadavky školskej praxe na uvedených typoch škôl saturované. V ostrom kontraste s pomerne bohatou učebnicovou tvorbou na nižších stupňoch škôl je, až na výnimky, relatívne slabá produkcia vysokoškolských učebníc regionálnej geografie, predovšetkým regionálnej geografie sveta. Najcitelnejšie je táto absencia vnímaná pri príprave budúcich učiteľov geografie, kde podstatnú časť obsahu geografického vzdelávania na nižších stupňoch škôl tvorí práve regionálna geografia sveta. V ostatnom období síce badať snahu o oživenie tvorby vysokoškolských učebníc, no ich produkcia je okrem iného výrazne determinovaná ekonomickými a administratívnymi podmienkami v slovenskom vysokom školstve. Tlaky na čo najrýchlejšie a najlacnejšie publikovanie nových titulov, spolu s mylným presvedčením, že vysokoškolským „stačia“ v učebnici len texty sa nepriaznivo odrážajú na koncepcii a realizácii publikovaných učebníc.

Význam a druhy ilustračného aparátu v učebniciach

V geografii a najmä v regionálnej geografii je komplexné časopriestorové vnímanie veľmi dôležité pre pochopenie vzťahov v rámci regiónov, ako i medzi nimi navzájom. Opis týchto vzťahov výlučne textovou formou nemá dostatočný poten-

ciál na komplexné vysvetlenie skúmaných javov a procesov buď preto, že ich detailný a výstižný opis by bol veľmi rozsiahly, čím by strácal prehľadnosť alebo by bol naopak príliš zjednodušený a nezodpovedal by realite. Práve preto má ilustračný aparát predovšetkým v učebniciach geografie nezastupiteľnú úlohu. Učebnica (regionálnej) geografie bez primeraného ilustračného

aparátu (kartografických, grafických, tabuľkových ale aj textových príloh) by mala výrazne oslabené svoje didaktické funkcie. Je otázkou do diskusie ako kvantifikovať náplň slova „primerané“ pre jednotlivé (napr. vekové) skupiny študentov. Viaceré publikácie, napr. FILIPOVÁ, a RAMPLEY 2007 a výskumy potvrdzujú, že pojem „primerané“ by nemal byť (aspoň

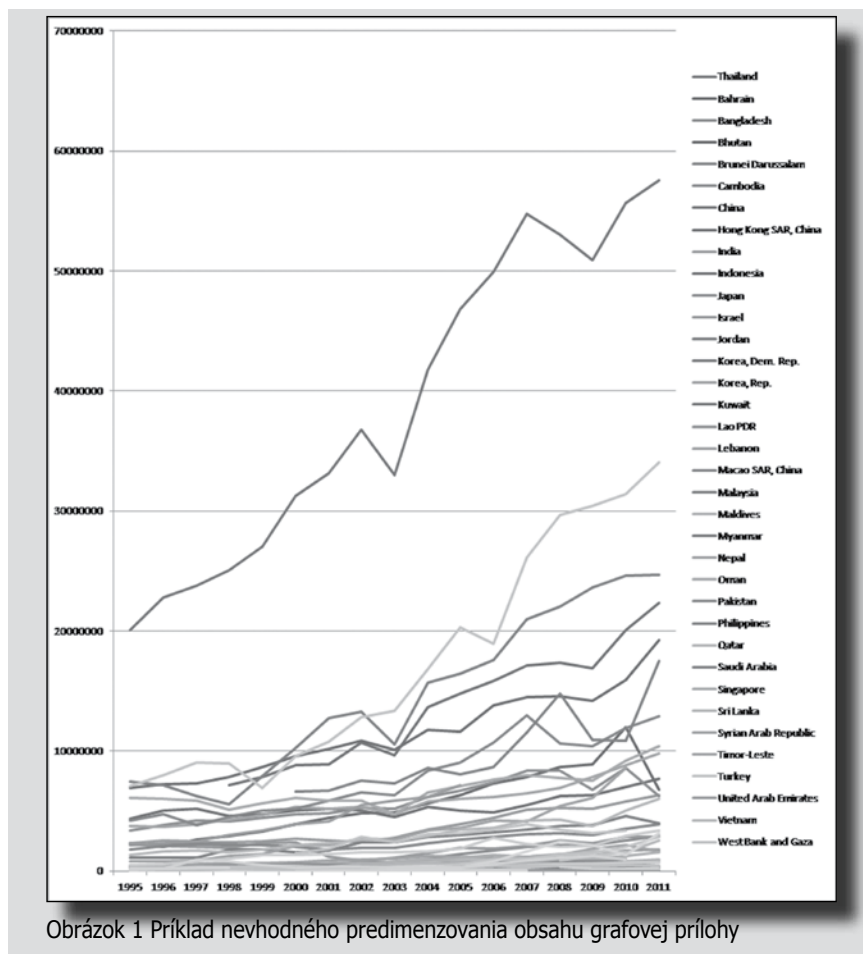
v geografii) rovný pojmu „žiadne“. Okrem samotnej otázky zaradenia, či rozsahu ilustračného aparátu treba mať pri tvorbe učebníc (akýchkoľvek) na zreteli jednu podstatnú (a často prehliadanú) skutočnosť, ktorá sa skôr uplatňuje v komerčnej sfére, a to, že forma akou sú prezentované poznatky v učebnici je rovnako dôležitá ako jej samotný obsah.

Použitie ilustračného aparátu pri zostavovaní učebníc má však rôzne limity obsahové, technické, ekonomické či iné. Ilustračný aparát možno na základe použitia jeho pozitív, ale i negatív v učebniciach geografie všeobecne s prihliadnutím na tvorbu vysokoškolských učebníc rozdeliť na:

mapový (širšie kartografický),
grafový,
tabuľkový,
obrazový,
textový.

Samozrejme, že z uvedených druhov ilustračného aparátu je pre geografiu a predovšetkým regionálnu geografiu najtypickejší **mapový**, resp. **kartografický ilustračný aparát**. Nezastupiteľná úloha máp v učebniciach regionálnej geografie vyplýva už z ich samej podstaty (vyjadrenej ich definíciami): „Mapa je symbolický (znakový) obraz geografickej reality zobrazujúci vybrané javy a charakteristiky; je výsledkom tvorivého úsilia autora, ktorý urobil výber; je určená na také používanie, pri ktorom priestorové relácie majú primárnu dôležitosť“, či „Poslaním mapy je (mimo iné) byť grafickým médiom s poslaním zobrazovania geografických dát efektívnym účelovým spôsobom, byť pamäťovým médiom s poslaním úschovy dát veľmi efektívnym a vysokokapacitným spôsobom“ (In PRAVDA a KUSENDOVÁ 2007). Už z týchto definícií vyplýva, že mapa najlepšie z pohľadu geografie vyjadruje priestorové vzťahy medzi vybranými javmi a preto je použitie máp v rámci ilustračného aparátu učebníc regionálnej geografie ťažko nahraditeľné. Pri učebnicovej tvorbe je vhodné využívať najširšie spektrum tematických máp a tzv. učivových máp, ktoré obsahujú špecifické prvky viazané na konkrétne témy (aj ich textové spracovanie). Na učivových mapách by sa mali vyskytovať len nevyhnutné termíny a znaky, ale mali by obsahovať všetko, čo je uvádzané v texte.

Grafy, diagramy a blokdigramy prehľadným spôsobom prezentujú vybrané geografické javy, často vizualizujú štatistické dáta (spravidla generalizované), umožňujú ich rýchlu (hoci nie vždy presnú) komparáciu a napomáhajú zlepšeniu vnímania

Obrazok 1 Príklad nevhodného predimenzovania obsahu grafovej prílohy

kvantitatívnych hodnôt čitateľom. Grafy s exaktnými tabuľkovými prílohami zasa prehľadným spôsobom prezentujú vybrané (presne) štatistické dáta a umožňujú ich prípadnú detailnú komparáciu.

Veľký význam má i **obrazové** materiál, ktorý možno deliť na obrazové schémy a náčrty a fotoprílohy. Obe formy umožňujú ilustrovať opísané javy a skutočnosti, resp. v prípade fotopríloh uvádzajú reálne príklady z krajiny a názorne ich interpretovať. Často sa zabúda, že súčasťou ilustračného aparátu sú i textové prílohy, hlavný text je možné „ilustrovať“ i doplnkovým textom, či už vo forme komentára k iným druhom ilustračného aparátu, ale i samostatne vloženým textom (u nás nezriedka dochádza k tomu, že sa zreteľne nerozlišuje medzi hlavným a doplnkovým textom). Výhodou textových príloh môže byť, to že vhodne dopĺňajú a rozširujú základný text o vysvetľujúce, či spestrujúce prvky.

Problémy pri aplikácii ilustračného aparátu učebnice:

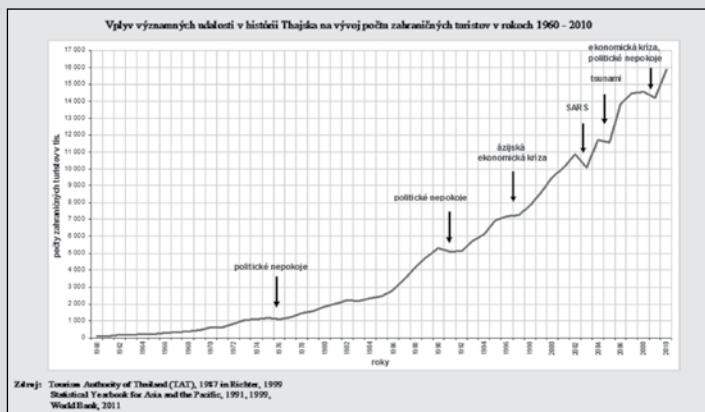
Všeobecne akceptované pozitíva použitia jednotlivých druhov ilustračného

aparátu môžu pri ich praktickej aplikácii a pri zostavovaní učebníc narážať na viaceré problémy a úskalia. Tie možno rozdeliť do dvoch problémových okruhov:

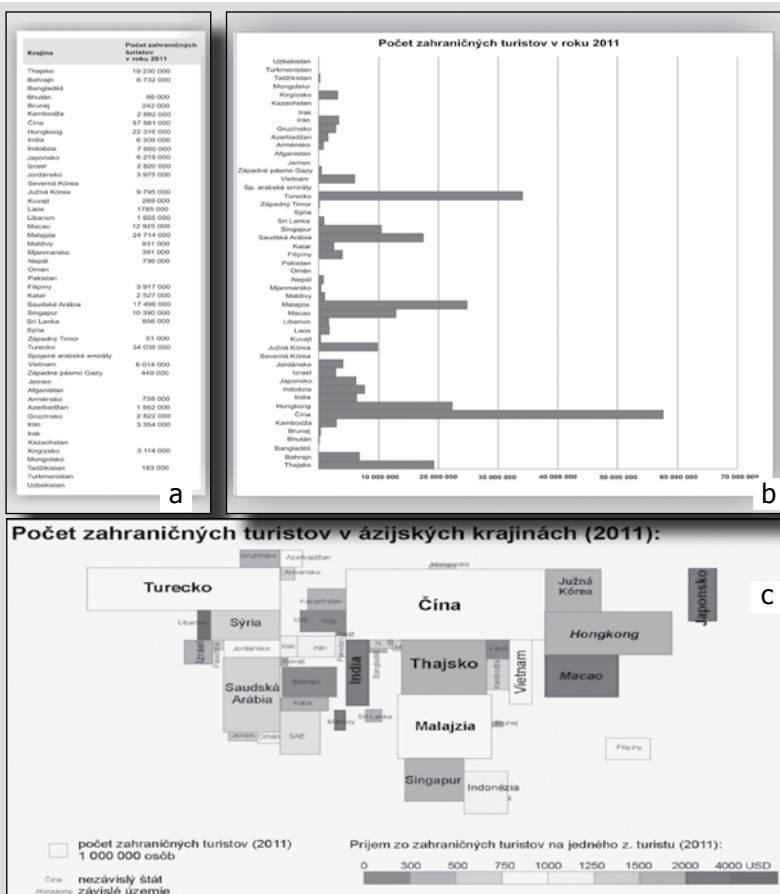
Problémy vyplývajúce z ich určenia (obsahu), teda z toho aké informácie majú sprostredkovať študentovi. V tomto prípade je zásadnou otázkou selekcia prezentovaných skutočností/poznatkov, takým spôsobom, aby sa maximalizovala efektívnosť ich „prenosu“ užívateľovi učebnice.

Druhou skupinou problémov aplikácie ilustračného aparátu sú technicko-realizačné problémy vyplývajúce zo špecifických nárokov kladených na technickú realizáciu (farebnosť, veľkosť ilustrácie a i.) a finančnú náročnosť učebnice, pričom neprehľadnou je i otázka dosiahnuteľnej kvality a kvantity ilustračného materiálu.

Pre mapy ako kľúčový druh ilustrácií v učebniciach geografie je zjavné, že ich množstvo a obsahová náplň v zostavovanej učebnici závisia v prvom rade od technicko-realizačných predpokladov. Učebnica nemôže a nemá síce nahrádzať atlasy, ale je skutočnosťou, že málokto samostatne vydané atlasy či mapy môžu plne svojim ob-

Obrázok 2 Príklad popísaného grafu s poukázaním na širšie súvislosti. (prevzaté z: KUBASKÁ 2011)

Obrázok 3 Porovnanie efektivity prenosu informácií pomocou ilustračného aparátu na príklade tabuľka (a) – graf (b) – mapová schéma (c) ukazuje, že práve mapová schéma dokáže najefektívnejšie sprostredkovať najväčšie množstvo informácií (hoci nie v podobe presných hodnôt) v ich priestorových súvislostiach.

sahom korešpondovať s obsahom učebnice. Treba totiž zdôrazniť, že v rámci maximalizácie edukačného efektu máp v učebnici by malo ísť vždy o originálne, resp. upravené mapy (učivové mapy), ktoré jedine svojím obsahom a formou sú plne prispôsobené edukačným zámerom autorov učebnice v rámci konkrétnych technicko-realizačných podmienok. Použitie neupravených preva-

tých, či reprodukováných máp je totiž väčšinou problematické, ich kvalita je výrazne podmienená kvalitou reprodukcie, ak je táto nízka, často svojím charakterom „klesajú“ na úroveň obrazovej prílohy, resp. fotoprílohy (typické je zmenšenie podrobnejších máp, ktoré sú prakticky nečitateľné). Inak zhrnuté, súčasťou kvalitných učebníc geografie a najmä regionálnej geografie by mali

byť originálne, „na mieru“ vyrobené mapy, pri tvorbe ktorých sú zohľadnené konkrétne technicko-realizačné podmienky (kvalita, farebnosť tlače, vymedzený priestor) a ktorých obsah presne korešponduje s obsahom učebnice (mapy zobrazujúce špecifické vybrané javy na ktoré autori textu kladú dôraz a pod.). Treba zdôrazniť, že tematická kartografia dáva autorom k dispozícii širokú paletu metód a postupov, pomocou ktorých pri zohľadnení rôznych spomenutých aspektov možno maximalizovať efektívnosť mapových ilustrácií z hľadiska ich informačného a edukačného prínosu pre používateľov učebníc. Jednou z výhod tematickej kartografie, je napr. možnosť nielen selekcie ale aj generalizácie prezentovaných informácií, v tejto súvislosti málo využívanou kartografickou metódou sú napr. anamorfózy a mapové schémy, ktoré v sebe spájajú prvky grafových a mapových ilustrácií, pričom umožňujú prezentovať inak rozsiahle štatistické dáta efektívnym spôsobom s výrazne zníženými nárokmi na vymedzený priestor v učebnici (obr. 3).

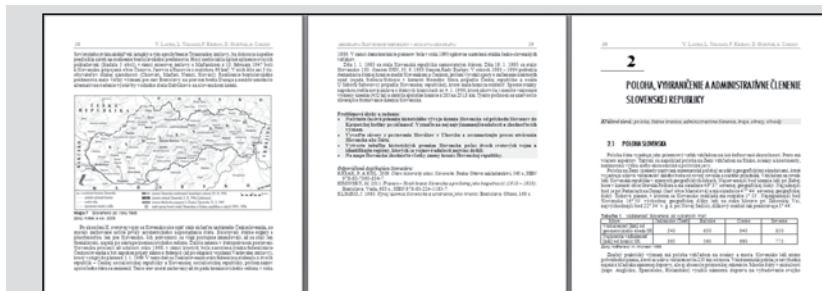
Pri použití obrazových príloh vyvstáva v prvom rade otázka efektivity ich použitia vzhľadom na značné ekonomické nároky pri realizácii učebnice (plnofarebná tlač), dôležitým aspektom je totiž najmä edukačná efektívnosť fotoprílohy, ktorá je mimoriadne náročná na kvalitu tlače, či na vymedzený priestor v učebnici. Obrazové prílohy, resp. fotoprílohy samy o sebe dokážu v nízkej reprodukčnej kvalite nielen pomerne málo informácií a vyžadujú si zväčša i textovú časť, teda kvalitné a výstižné popisy. Ak prihliadame na tvorbu vysokoškolských učebníc, kde je finančná efektívnosť (vzhľadom na nízke počty výtlačkov) rozhodujúca, na rozdiel od štátom dotovanej tvorby stredo- a základnoškolských učebníc, tak majú výrazne limitovanú funkciu. Iná už je situácia pri kresbách a schémach, ktoré pri svojej generalizácii majú nižšie nároky na kvalitu tlače (monochromatické perokresby, schémy), ale vzhľadom na autorské práva a pod. si ich využitie vyžaduje pravidla účasti kresliara v autorskom kolektíve učebnice. Kresby a schémy však môžu slúžiť ako názorná ilustrácia textu, ale vzhľadom na ich spravidla zovšeobecňujúci/teoretizujúci charakter je ich využitie v učebniciach regionálnej geografie svetadielov pomerne limitované. Celkovo teda využitie obrazových príloh pri tvorbe vysokoškolských učebníc je pomerne limitované najmä vo vzťahu ekonomicko-realizačná náročnosť ich tvorby s ich informačným a edukačným prínosom. To ale neplatí pre učebnice pre nižšie stupne vzdelania.

Využitie tabuľkových príloh (a aj ich interpretáciu grafmi a diagramami) treba

vnímať veľmi citlivo, pri ich aplikácii totiž spravidla jednoznačne dominujú otázky selekcie prezentovaných dát, pretože samotná realizácia tabuliek a tabuľkových príloh sama o sebe dnes nepredstavuje žiadny zásadný technický a ani ekonomicko-realizačný problém. Pri zaraďovaní tabuľkových ilustrácií do učebníc teda ich množstvo a obsahová náplň závisia najmä od selekcie dát, ktoré autori považujú za účelné prezentovať. Tabuľkové ilustrácie (treba zdôrazniť, že v učebniciach aj vysokoškolských by malo ísť vždy o ilustrácie, nie o hlavný obsah učiva) majú najmä podpornú (doplnujúcu, či rozširujúcu), či argumentačnú (dokazujú na konkrétnych ukazovateľoch) funkciu k tvrdeniam v hlavnom texte učebnice. Najčastejšie sa vyskytujúcim problémom pri aplikácii tabuľkových ilustrácií je najmä možnosť predimenzovania kvantity prezentovaných dát, teda kľúčovým zostáva primeraná selekcia prezentovaných dát.

Podobne ako pri tabuľkových ilustráciách je i pri grafových ilustráciách dôležitou otázkou ich využitia správna selekcia prezentovaných dát, ktoré autori považujú za účelné prezentovať. Aj grafy majú spravidla podpornú/argumentačnú/ funkciu. Na rozdiel od tabuliek pri ich aplikácii zohrávajú väčšiu úlohu aj technicko-realizačné aspekty (kvalita tlače, jej farebnosť). Opäť pri ich aplikácii by mala hlavnú úlohu zohrať efektívnosť prezentovania vybraných dát, najmä v porovnaní s inými druhmi ilustrácií, ale aj pri voľbe formy zobrazenia (typu grafu). Grafy by napr. nemali „za každú cenu“ nahrádzať tabuľky, ak tieto dokážu jasne a prehľadne ilustrovať daný jav. Ešte menej žiaduca je zbytočná duplicita príloh (tabuľky a grafy s rovnakým obsahom). Rizikom, hoci možno menej častým ako pri tabuľkových ilustráciách je obsahová predimenzovanosť grafov množstvom dát, ktoré sú ťažko čitateľné (obr. 1). Mimoriadne vhodné, a bohužiaľ u nás málo využívané sú popisované grafy, kde konkrétnymi popismi je upriamená pozornosť čitateľa na konkrétne zobrazené javy (obr. 2).

Textové prílohy majú mať doplnkový charakter, majú ponúkať doplnkové informácie, prípadne hlavný text ilustrovať opisom názorných príkladov. Textové prílohy však musia mať obmedzený rozsah, pričom v rámci neho musia splniť stanovený edukačný zámer. Pri tvorbe textových príloh sú teda kladené značné nároky na ich stručnosť, zrozumiteľnosť pri súčasnom zachovaní odbornej/vedeckej korektnosti vo vzťahu k realite. Najväčším rizikom je hrozba predimenzovania kvantity prezentovaných skutočností, ktoré odvádzajú od pozornosti čitateľa od hlavného textu učebnice.

Obrázok 4 Príklad štandardizovaného grafického usporiadania obsahu a grafickej podoby učebnice – koniec a začiatok hlavnej kapitoly (prevzaté z LAUKO a kol. 2013)

Záver

Aplikácia ilustračného aparátu pri zostavení učebnice je neoddeliteľnou súčasťou jej celkovej grafickej úpravy, ktorá má tiež dôležitý význam pri percepcii obsahu učebnice čitateľom. Opäť musíme zdôrazniť už spomenutú zásadu, že forma je rovnako dôležitá ako samotný obsah. Pri zostavovaní učebníc a učebných textov by mali autori, resp. zostavovatelia zohľadňovať viaceré zásadné princípy.

V prvom rade by mala byť zachovaná kompaktnosť hlavného obsahu učebnice, teda hlavného textu učebnice. Ilustračný aparát má tento text dopĺňať, nie ho rozbiť a zneprehľadňovať. V tomto kontexte je dôležité posudzovať primeranosť kvantity ilustrácií, ich rovnomerné rozmiestnenie v učebnici v kontexte s obsahom hlavného textu. Teda grafické usporiadanie učebnice by malo byť také, aby bolo zrejme (samozrejme s ohľadom na predpokladaného čitateľa/používateľa učebnice a predpokladanú úroveň jeho kvalifikácie), čo je hlavným obsahom učebnice a čo sú doplnujúce, rozširujúce informácie. Pri zostavovaní najmä vysokoškolských učebníc treba zohľadniť i skutočnosť, že je používateľ ju spravidla študuje (na rozdiel od stredo- a základnoškolských učebníc) súvisle a naraz. Učebnica by mala preto byť zostavená prehľadne a systematicky, tak aby bola štandardizovaná nielen obsahová ale najmä vizuálna stránka jednotlivých kapitol učebnice (záhlavia, úvody a závery kapitol, zalomenie textu, prípadne textových príloh, tabuliek, vzájomne „kompatibilná“ vizualizácia máp, grafov) (obr. 4). Samozrejme bez významu nie sú ani estetické kritériá, tie viac-menej vyplývajú zo zásad zlepšujúcich percepciu obsahu učebnice čitateľom. Vyššia estetická úroveň publikácie má aj istý motivačný efekt, čo však platí aj opačne v negatívnom zmysle. Teda nevhodne zostavená učebnica svojou formou môže naopak jej užívateľov až demotivovať, čím sa úroveň percepcie jej obsahu výrazne znižuje.

Samozrejme, že uvedené zásady treba posudzovať individuálne vzhľadom na

obsah zostavovanej učebnice, jej zameranie a okruh jej používateľov. Je pravdou, že tieto zásady je v praxi možné i ignorovať a odvolávať sa (najmä pri vysokoškolských učebniciach) na vyžadované ďalšie informačné zdroje, či predpokladanú úroveň vedomostí užívateľov. Áno, je síce možné študentov donútiť, aby si požadovaný obsah učebnice našťudovali bez ohľadu na to ako formou bol publikovaný, ale spoliehanie sa takéto metódy nie je práve v súlade s modernými didaktickými a pedagogickými zásadami. Iste ako námietka, proti dostatočnému používaniu ilustračného aparátu sa často, môžu využívať práve spomenuté technicko-realizačné problémy a prípadná zvýšená ekonomická náročnosť vytvorenia učebnice, no vždy platí, že je možné sa pridrižovať hlavnej zásady pri aplikácii ilustračného aparátu a tou je, že je nutné maximálne efektívne využiť dané technicko-realizačné možnosti pri finálnom grafickom spracovaní učebnice ako celku za účelom posilnenia jej edukačných funkcií.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu KEGA 0-44UK-4/2012

Literatúra a pramene

- FILIPOVÁ, M., RAMPLEY, M.: *Možnosti vizuálnych štúdií*. Spoločnosť pro odbornou literaturu, MU, Brno 2007, 254 str.
- KUBASKÁ, K.: *Geografická analýza vplyvu vnútorného vývoja krajiny na rozvoj cestovného ruchu na príklade Thajska*, bakalárska práca, Prif UK, Bratislava 2011, 46 str.
- LAUKO, V. a kol.: *Geografia Slovenskej republiky – humánna geografia*. Vyd. Geo-grafika. Bratislava 2013, 300 str.
- MITCHELL, W., J., T.: *Iconology: image, text, ideology*. University of Chicago Press, 1986, 226 str.
- PRAVDA, J., KUSENOVÁ, D.: *Aplikovaná kartografia*. Geografika, Bratislava 2007, 224 str.
- <http://chronicle.com> Section: The Chronicle Review Volume 49, Issue 43, Page B5, (2003) Textbook Writing 101

Prílev priamych zahraničných investícií na územie Slovenskej republiky

Beáta Pirová

Vstup zahraničných investorov na slovenský trh predstavuje významný prínos pre ekonomiku Slovenskej republiky. Zahraničné investície dopĺňajú chýbajúci finančný kapitál potrebný k uskutočneniu hospodárskej transformácie a prinášajú ďalšie pozitívne efekty ako je napr. šírenie nových technológií, vedomostí, inovačných činností atď. Priame zahraničné investície (ďalej PZI) sú na Slovensku alokované veľmi nerovnomerne, s výraznou dominanciou v Bratislavskom kraji a s významným zastúpením v sektore automobilového a elektrotechnického priemyslu.

Priame zahraničné investície a ich význam pre ekonomiku hostiteľskej krajiny

PZI predstavujú najúčinnejší spôsob prenikania zahraničného kapitálu do krajiny. Sú to investície, ktoré vstupujú priamo do výrobnjej alebo obchodnej činnosti a investorovi zaisťujú istý podiel na vlastníctve. V prípade PZI je možné okrem zisku rátať aj s vplyvom už na existujúce alebo novovznikajúce podniky. Významnú úlohu PZI zohrávajú v transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy, ktoré usilujú o podporu reštrukturalizácie a zvyšovanie konkurencieschopnosti svojej krajiny. Obmedzujúcou podmienkou úspešnej transformácie ekonomik spomínaných krajín teda aj Slovenska sú nedostatočné vnútorné kapitálové zdroje a PZI predstavujú jednu z možností riešenia tohto problému. PZI ďalej prispievajú k tvorbe nových pracovných miest, k transferu nových technológií, know-how, vedomostí, inovačných činností.

Okrem mnohých výhod môžu PZI prinášať aj potenciálne riziká pre hostiteľskú krajinu ako zámer zahraničného investora o utlmenie, respektíve likvidáciu výrobnjej základne podniku, vysoký podiel kapitálovej účasti umožňujúci zahraničnému partnerovi rozhodovať o základných otázkach podniku či negatívne pôsobenie zahraničných investícií na prírodné bohatstvo, životné prostredie (POPJAKOVÁ 2001).

Vývoj prílevu PZI na území Slovenskej republiky

Wokoun (WOKOUN 2010) člení prílev a odlev PZI v rámci ekonomiky Slovenska na tri základné etapy (graf 1) :

1 Etapa nezáujmu (1993 – 1999) – charakterizovaná veľmi malým objemom PZI v SR, v dôsledku poklesu economickej

výkonnosti po páde komunistického režimu s meniacimi sa legislatívnymi podmienkami a formovaním inštitúcií u novovzniknutej krajiny.

2 Etapa prudkého rastu (2000 – 2004) – charakterizovaná výrazným nárastom PZI, k čomu pozitívne prispel vstup Slovenska do EÚ, daňové zvýhodnenia prijaté novelou zákona č. 366/1999 Z.z. o dani z príjmov, ako aj významné privatizačné rozhodnutia (Slovenské telekomunikácie, Transpetrol, Všeobecná úverová banka, Slovenská sporiteľňa a ďalšie).

3 Etapa transformácie (2005 – do súčasnosti) – charakterizovaná zmenou typu PZI prúdiacich na Slovensko.

Významným medzníkom z pohľadu alokovania zahraničných investícií na Slovensko je rok 2004 a jeho prijatie za člena Európskej únie, kedy sledujeme nárast PZI o 3 451 mil. EUR v porovnaní s rokom 2003 a index rastu dosahuje úroveň 127,35. Vstup Slovenska do Európskej únie pozitívne vplyva na ekonomické prostredie Slovenska, čo má dopad aj na zvýšený prílev PZI.

Slovensko pred vstupom do EÚ bolo svojou veľkosťou výrazne znevýhodnené voči susedným krajinám najmä voči Poľsku, po odstránení obchodných bariér bola táto nevýhoda eliminovaná a do popredia

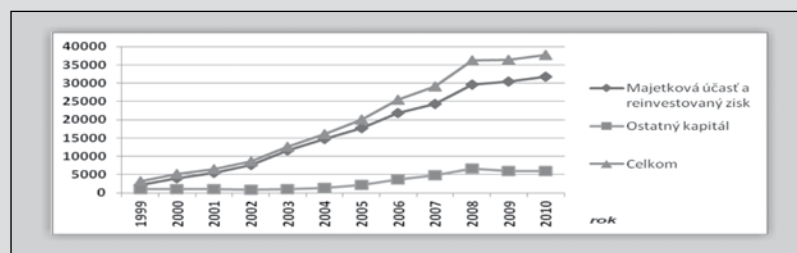
sa dostali nákladovo-logistické faktory, v ktorých je Slovenská republika oveľa viac konkurencieschopná pri získavaní zahraničných investícií (WOKOUN 2010).

Znížený nárast až stagnáciu prílevu PZI na Slovensko zaznamenávame v rokoch 2009, 2010 (graf 1), kde sa môžeme domnievať, že pomalší prítok PZI spôsobila celosvetová hospodárska kríza.

Krízou zhoršuje makroekonomické prostredie pre zahraničné investície, zhoršuje likviditu bánk a ich schopnosť poskytovať úvery, a to všetko môže podľa prognóz viesť k spomaleniu tokov PZI. Pokiaľ ide o hostiteľské krajiny, pokles dopytu v priemyselne vyspelých krajinách viedol nielen k zníženiu záujmu o investície v týchto krajinách, ale aj k spomaleniu tokov PZI do iných krajín, exportujúcich na trhy priemyselne vyspelých štátov (ŠESTÁKOVÁ 2008).

K hlavným výhodám Slovenska na priťahnutie zahraničného investora patrí relatívne lacná ale aj kvalifikovaná pracovná sila, výhodné daňové podmienky, investičná pomoc, výhodná poloha, ktorá umožňuje účinne zásobovať susedné trhy, politická stabilita krajiny a nízke transakčné náklady na základe začlenenia Slovenska do Európy.

Dlhodobou slabou stránkou Slovenska z pohľadu prílevu PZI je nedostatočné fi-

Graf 1 Stav priamych zahraničných investícií v SR v rokoch 1999 až 2010 v mil. EUR. Zdroj: Národná banka SR (1999 – 2010)

kraj/rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bratislavský kraj	68.4	65.4	57.8	62.8	61.6	65.9	66.3	68.3
Trnavský kraj	7.0	9.0	17.7	11.0	10.2	9.0	9.4	7.5
Trenčiansky kraj	4.5	4.6	4.5	4.2	4.8	4.5	4.8	4.8
Nitriansky kraj	3.2	3.0	2.7	4.0	4.0	3.9	4.0	3.7
Žilinský kraj	4.8	4.5	5.2	5.6	6.9	6.1	5.7	5.8
Banskobystrický kraj	2.7	2.4	2.0	2.0	2.6	2.4	2.4	2.4
Prešovský kraj	1.5	1.4	1.2	1.0	0.8	1.0	1.2	1.3
Košický kraj	8.0	9.6	8.9	9.4	9.1	7.3	6.2	6.2

Tabuľka 1 Podiel priamych zahraničných investícií v krajoch SR v rokoch 2003 až 2010 v %. Zdroj: Národná banka SR (2003 – 2010)

kraj/rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bratislavský kraj	14.38	17.47	19.11	26.41	29.32	38.73	38.81	40.89
Trnavský kraj	1.59	2.61	6.38	5.05	5.31	5.81	6.12	5.05
Trenčiansky kraj	0.95	1.23	1.51	1.77	2.34	2.71	2.90	3.02
Nitriansky kraj	0.56	0.67	0.76	1.45	1.65	1.98	2.08	1.96
Žilinský kraj	0.86	1.05	1.48	2.06	2.86	3.15	2.98	3.12
Banskobystrický kraj	0.52	0.59	0.62	0.79	1.16	1.34	1.36	1.38
Prešovský kraj	0.23	0.29	0.30	0.31	0.28	0.45	0.53	0.59
Košický kraj	1.32	2.01	2.29	3.11	3.42	3.40	2.91	3.00
SR	20.42	25.94	32.46	40.95	46.34	57.57	57.69	59.00

Tabuľka 2 Stav priamych zahraničných investícií v krajoch SR na 1 obyvateľa v rokoch 2003 až 2010 v tis. EUR. Zdroj: Národná banka SR (2003 – 2010), ŠÚ SR (2003 – 2010)

nancovanie vzdelávacieho systému a systému výskumu a vývoja, nevhodná štruktúra absolventov, nedostatočná orientácia výskumných pracovníkov a škôl na potreby praxe, roztrieštenosť výskumných kapacít a pod. (ŠESTÁKOVÁ 2008).

Regionálne rozdiely v rozmiestnení PZI na Slovensku

Slovensko sa vyznačuje výraznou regionálnou diferenciáciou v toku PZI. Najvýznamnejším príjmom PZI je Bratislavský kraj, ktorý v rokoch 2003 – 2010 dosahoval viac ako 60 % podiel z objemu celkových PZI v Slovenskej republike (tab. 1). Všetky ostatné kraje výrazne zaostávajú, najnižší podiel PZI zaznamenali Prešovský a Banskobystrický kraj.

Silnú dominanciu vykazuje Bratislavský kraj aj v objeme umiestnených zahraničných investícií na 1 obyvateľa (14,38 tis. EUR, stav k 31. 12. 2003) (tab. 2), pričom v priebehu rokov 2003 – 2010 svoju pozíciu ešte posilnil. Naopak Prešovský kraj predstavuje región s najnižším stavom PZI na 1 obyvateľa (0,23 tis. EUR, stav k 31. 12. 2003).

Bratislavský kraj

Bratislavský kraj zastáva pozíciu ekonomicky najvýznamnejšieho kraja v rámci Slovenska, s vysokou mierou ekonomickej aktivity obyvateľstva a s dlhodobo nízkou mierou nezamestnanosti. K jeho pozitívam patrí kvalifikovaná pracovná sila, najväčší počet univerzít a výskumných pracovníkov na Slovensku. Vyznačuje sa dôležitou križovatkou cestnej a železničnej dopravy, s napojením na hospodárske centrá Slovenska, na medzinárodný dopravný systém a investične atraktívny región Viedeň-Bratislava-Győr. Patrí k najvýznamnejším príjmom PZI a je jediným krajom, kde sa vo výraznejšej miere presadzujú aj investície s vyššou pridanou hodnotou. K významným investorom v kraji možno zaradiť spoločnosti Volkswagen Slovakia, a.s., Slov-

naft, a.s., Kraft Foods Slovakia, a.s., IBM Slovensko spol. s.r.o., Dell, s.r.o. a ďalšie.

Trnavský kraj

Trnavský kraj má dobré rozvinutú cestnú a železničnú dopravu, ťaží z výhodnej geografickej polohy v blízkosti Bratislavy. Disponuje kvalifikovanou pracovnou silou a vyznačuje sa nárastom objemu PZI. Významný prílev PZI bol zaznamenaný v roku 2004, následne v roku 2005 stav PZI v kraji dosiahol 6,38 tis. EUR na 1 obyvateľa. V regióne prevládajú investície v sektore automobilového a elektrotechnického priemyslu. Významným pre kraj sa stal príchod spoločnosti PSA Peugeot-Citroën do Trnavy. Strategická investícia, ktorú francúzsky koncern oznámil v januári 2003, dosiahla do spustenia výroby 700 mil. EUR. K ďalších významným investorom v regióne možno zaradiť SAMSUNG Electronics Slovakia s.r.o., Zentiva, a.s., SONY SLOVAKIA, spol. s.r.o. a iné.

Trenčiansky kraj

Trenčiansky kraj tvoria dve hospodársky odlišné oblasti, Považie a Ponitrie. Rozvinutejšia oblasť Považie patrí k regiónom, ktorý v dôsledku úpadku profilujúceho odvetvia v počiatočnej fáze transformácie zaznamenali stagnáciu. Ale vďaka vhodnému polohovému potenciálu, veľmi dobré rozvinutému systému cestnej a železničnej siete a priaznivej vzdelanostnej štruktúre obyvateľstva sa stali atraktívnym regiónom pre zahraničného investora. Oblasť Ponitrie sa vyznačuje nižším prílevom PZI. Z významných investorov v Trenčianskom kraji možno uviesť napr. EMERSON ELECTRIC SLOVAKIA spol. s.r.o., Continental Matador Truck Tires s.r.o., Leoni Autokabel Slovakia spol, s.r.o., Nestle Slovensko s.r.o.

Nitriansky kraj

Nitriansky kraj má najlepšie podmienky pre poľnohospodársku a potravinársku produkciu z celého Slovenska. Z hľadiska prílevu PZI dosahuje nižšie hodnoty, z dô-

vodu absencie kvalifikovanej pracovnej sily, ktorá v minulosti bola prevažne poľnohospodársky orientovaná. Taktiež odvetvia zastúpené v tomto kraji, chemický a prevažne potravinársky priemysel zaznamenali v poslednom období pokles produkcie a sú málo vyhľadávané z pohľadu PZI. K etablovaným investorom v regióne patria napr. Visteon Slovakia, s.r.o., Sony Slovakia spol, s.r.o. a iné.

Žilinský kraj

Žilinský kraj je dôležitou medzinárodnou križovatkou napájajúcou sa na európsky cestný a železničný systém. Rozhodnutie kórejskej automobilovej spoločnosti Kia Motors Slovakia s.r.o. o umiestnení prvého európskeho výrobného závodu v blízkosti Žiliny v roku 2004 výrazne ovplyvnil stav PZI v tomto regióne. Sériová výroba bola spustená v decembri 2006, výrobná kapacita je 300 000 automobilov ročne a preinvestovaných bolo 1,2 miliardy EUR. Spolu s Kia Motors Slovakia s.r.o. sa v regióne etablovalo niekoľko ďalších investorov napr. Mobis Slovakia s.r.o., Hysco Slovakia s.r.o. Žilinský kraj má vhodné predpoklady pre drevospracujúci a papierenský priemysel, čoho dôkazom je významný investor regiónu Mondi SCP, a.s. Cestovný ruch, vzhľadom na prírodné krásy kraja predstavuje ďalšiu sféru zaujímavú pre vstup zahraničných investícií.

Banskobystrický kraj

Banskobystrický kraj patrí k regiónom s nízkym objemom alokovaných PZI. Kraj sa vyznačuje výraznými vnútroregionálnymi rozdielmi. Značné zaostávanie vykazuje juh regiónu, kde absentujú významní zahraniční investori. V regióne chýbajú nové investície na zelenej lúke. Zo zahraničných investorov v kraji možno spomenúť spoločnosti Biotika, a.s., Slovalco, a.s.

Košický kraj

Na tradíciu hutníckeho priemyslu v Košickom kraji nadviazala v novem-

bri 2000 americká spoločnosť U. S. Steel Košice, ktorá prevzala vlastníctvo celej výrobnej časti Vychodoslovenských železiarní a stala sa najväčším investorom v regióne. Oceliarení je v súčasnosti s približne 13 000 pracovníkmi najväčším súkromným zamestnávateľom na Slovensku. Naproti tomu ostatné okresy Košického kraja (Rožňava, Sobrance, Gelnica, Trebišov) sa vyznačujú nedostatočne rozvinutou dopravnou infraštruktúrou, nevhodným odvetvovým zameraním, ktoré je málo zaujímavé pre zahraničných investorov.

Prešovský kraj

Prešovský kraj dlhodobo zaznamenáva najnižší prílev PZI. Väčšina významných investícií smeruje už do etablovaných podnikov, vo výraznej miere absentujú nové investície na zelenej lúke. Región sa vyznačuje nedostatočnou dopravnou infraštruktúrou, s chýbajúcim diaľničným napojením na hospodárske centrá Slovenska a Európy. V kraji je dlhodobo vysoká miera nezamestnanosti a nepriaznivá vzdelanostná štruktúra obyvateľstva. Z významných investorov v regióne možno spomenúť Nylstar Slovakia, a.s., Whirlpool SLOVAKIA spol. s r.o., Lear Corporation Seating Slovakia, s.r.o., Honeywell, spol. s r.o.

Záver

Priame zahraničné investície (PZI) zohrávajú významnú úlohu v transformačnom období Slovenskej republiky. Úsilím transformujúcich sa krajín je podpora reštrukturalizácie ekonomického prostredia a zvyšovanie konkurencieschopnosti štátu, k čomu je potrebný dostatočný kapitálový potenciál. PZI prinášajú do hostiteľskej krajiny okrem finančného kapitálu aj veľa výhod ako vznik nových pracovných miest, transfer nových technológií, know-how, vedomostí, inovačných činností. V rokoch 2000-2004 na Slovensku dochádza k prudkému nárastu PZI. Na tento rast pozitívne pôsobil vstup Slovenska do EÚ, daňové zvýhodnenia ako aj významné privatizačné rozhodnutia. Pomalší prítok PZI Slovensko zaznamenáva v rokoch 2009, 2010, čo mohlo byť ovplyvnené celosvetovou hospodárskou krízou. Z hľadiska priestorového rozmiestnenia PZI, Slovensko vykazuje výraznú regionálnu diferenciáciu. Dominantné postavenie zastáva Bratislavský kraj s viac ako 60 % podielom PZI, všetky ostatné kraje výrazne zaostávajú. Dlhodobo najnižší prílev PZI zaznamenáva hospodársky zaostávajúci Prešovský kraj. Z pohľadu zmiernovania sociálnych a ekonomických rozdielov v štáte, úlohou vlády SR by mala byť taká ekonomická, a legislatívna podpora, ktorá by viedla k pri-

tiahnutiu zahraničných investorov aj do zaostávajúcich regiónov SR.

Literatúra

NBS (1999 - 2010). *Priame zahraničné investície*. Dostupné na internete: <<http://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/statistika-platobnej-bilancie/priame-zahranicne-investicie>>

POPJAKOVÁ, D.: Transformácia priemyslu v regióne Šariša. Vývoj hraníc a územno-správneho usporiadania Šariša od najstarších čias po súčasnosť. *Folia Geographica 4. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis*, XXXV, Prírodné vedy, Prešov 2001v, str. 176 - 194.

ŠESTÁKOVÁ, M. (2008): *Konkurencia medzi štátmi v oblasti získavania a udržania zahraničných investícií*. Ekonomický ústav SAV, Bratislava, 26 str. Dostupné na internete: <<http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/WP11.pdf>>

ŠÚ SR (2003-2010). *Počet obyvateľov-stredný stav obyvateľstva*. Dostupné na internete: <<http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>>

WOKOUN, R., TVRDOŇ, J. a kol.: *Prímé zahraničné investície a regionálny rozvoj*. Oeconomica, Praha 2010, 204 str.

Geografické aspekty rozvoja fotovoltického priemyslu na Slovensku

Marek Chovanec, Ladislav Tolmáči

Obnoviteľné zdroje energie sa čoraz viac stávajú dôležitým mílnikom svetovej energetiky budúcnosti. Aj napriek všetkým typom obnoviteľných zdrojov energie (OZE) či už biomasa, vodná energia, veterná alebo geotermálna, jednoznačne slnečná energia má z nich najväčší potenciál, nielen vďaka objemu prichádzajúcej energie zo Slnka a najnižšiemu zásahu do životného prostredia, ale aj z iných dôvodov ako je dostupnosť technológií a geograficky všadeprítomná využiteľnosť (SCHEER H. 2007). Fotovoltika je na Slovensku novým odvetvím OZE, ktoré sa začalo rozvíjať od roku 2009 vďaka zákonu č. 309/2009 Z. z. o podpore obnoviteľných zdrojov energie. Spočiatku sa predpokladalo postupné a systematické rozvíjanie tohto odvetvia podľa koncepcie Národného akčného plánu (NAP) Ministerstva hospodárstva SR, ktorý Slovenskú republiku zaväzoval podľa smernice 2009/28/ES dosiahnuť v roku 2020 podiel OZE na hrubej konečnej energetickej spotrebe (HKES) na úroveň 14 %. Podľa NAP malo Slovensko v roku 2020 dosiahnuť inštalovaný výkon solárnych zariadení 300 MW.

Kým do konca roka 2009 bolo na Slovensku nainštalovaných 192 kW, ku koncu roku 2011 to bolo približne už 480 MW. Cieľom predkladanej práce je zhodnotiť vývoj fotovoltického priemyslu z hľadiska priestorového rozmiestnenia na rôznych úrovniach Slovenska so zameraním na klimatogeografické podmienky a potenciál využitia solárnej energie za pomoci rôznych ukazovateľov a geoinformačného

systému SolarGIS, ako aj krátkodobá predikcia vývoja tohto odvetvia na Slovensku.

Materiál a metódy

MH SR uverejnilo v polovici roku 2011 zoznam nahlásených pripojených fotovoltických zdrojov podľa distribučných spoločností, ktorý mi poslužil ako hlavný a ucelený dokument pre komplexnejšie

priestorové zhodnotenie fotovoltických zariadení na Slovensku³. Z analýzy týchto subjektov vzišla priestorová koncentrácia fotovoltických zdrojov hlavne v oblastiach s najväčším globálnym horizontálnym žiarením, ale aj v odľahlých oblastiach. Ďalšími dokumentmi prispievajúcimi k analýze poslúžili právoplatné rozhodnutia úradu pre reguláciu sieťových odvetví o výrobe elektrickej energie z OZE⁴.

Rok	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Výkon (MW)	0	60	120	130	140	150	160	170	190	210	250	300

Tabuľka 1 Odhad celkového očakávaného inštalovaného fotovoltaického výkonu k dosiahnutiu záväzných cieľov na rok 2020. Zdroj: NAP Ministerstva hospodárstva SR 6. 10. 2010

Ako základné metódy pre posúdenie finálnej lokalizácie hlavne pozemných, ale aj strešných fotovoltaických systémov som využil sprístupnené mapové výstupy a databázu *SolarGIS* od firmy *GeoModel Solar s.r.o.* ⁵. Mapu globálneho horizontálneho žiarenia som aplikoval pomocou polohového priradenia na vrstvu sumárneho inštalovaného fotovoltaického výkonu na úrovni obcí, vďaka čomu som získal výstup s viditeľnou črtou koncentrácie týchto systémov na lokality prevažne s najväčšou hodnotou horizontálneho žiarenia. Ďalším kartografickým výstupom som sledoval sumárny inštalovaný výkon solárnych elektrární pomocou kartogramu na úrovni okresov. Pre detailnejší pohľad zastúpenia fotovoltaiky v jednotlivých okresoch Slovenska som zohľadňoval aj výkon fotovoltaických panelov pripadajúci na jedného obyvateľa okresu. Kvôli hodnovernejšiemu prehľadu a výraznej absencii väčších fotovoltaických systémov v Bratislavskom kraji, som túto oblasť pripojil v kartografických výstupoch k oblasti západného Slovenska. Absolútnym dôkazom o rýchlom rozmachu fotovoltaických elektrární je porovnanie inštalovaného výkonu na konci rokov 2009, 2010 a 2011.

Výsledky a diskusia

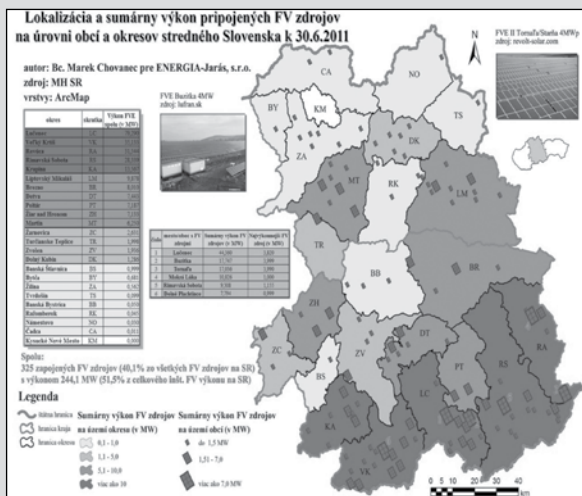
Z jednotlivých kartografických výstupov je možné sledovať dominantné zastú-

penie solárnych elektrární na strednom Slovensku, teda až 40% všetkých fotovoltaických (FV) zdrojov a 51,5 % celkového inštalovaného výkonu na Slovensku. Výrazné zastúpenie majú jednoznačne južné okresy Lučenec (79,2 MW), Veľký Krtíš (35,1 MW), Revúca (31,5 MW), Rimavská Sobota (28,3 MW) a Krupina (13,5 MW) (obr.1). Tieto okresy majú aj najvyššie hodnoty globálneho horizontálneho žiarenia ktoré dosahujú viac ako 1150 kWh/m² (obr. 2), čiže sa dá správne predpokladať o vysokej závislosti rozmiestnenia. V tejto oblasti sa nachádza aj najväčšia koncentrácia fotovoltaických elektrární na Slovensku, ktorou je územie mesta Lučenec so sumárnym inštalovaným výkonom až 44,3 MW. V prepočte inštalovaného výkonu v okrese Lučenec tak na jedného obyvateľa okresu pripadá až 1090 W (približne 4 až 5 panelov). Oveľa menšie koncentrácie ako v meste Lučenec sa nachádzajú na území obce Buzitka a mesta Tornaľa (obe po 17 MW) (obr. 1). Vysoké hodnoty prepočtu inštalovaného výkonu na jedného obyvateľa okresu majú okresy Revúca (780 W/ob.), Veľký Krtíš (770 W/ob.) a Krupina (600 W/ob.) (obr. 2).

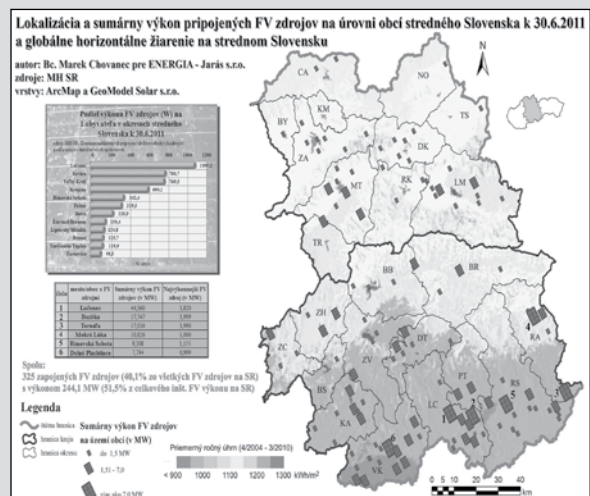
Na západnom a východnom Slovensku sa nachádzajú oveľa nižšie koncentrácie FV systémov či už na úrovni okresov alebo obcí. Z tých najvýznamnejších je možno spomenúť obec Nový Ruskov v okrese Tre-

bišov (12,8 MW) (obr. 5) a mesto Hurbanovo (10,9 MW) (obr. 3). V rámci okresov dominujú na západnom Slovensku okresy Komárno (27,3 MW) a Dunajská Streda (18,3 MW) (obr. 3) a na východnom Slovensku okresy Trebišov (23,3 MW) a Košice - okolie (18,1 MW) (obr. 5). V týchto okresoch sa namerali aj najvyššie hodnoty globálneho horizontálneho žiarenia a to viac ako 1 150 kWh/m² a na Podunajskej nížine viac ako 1 200 kWh/m² (obr. 4 a 6) Z ukazovateľa prepočtu výkonu panelov na 1 obyvateľa okresu sú najvyššie hodnoty v týchto oblastiach v okrese Sobrance (302 W/ob.) (obr. 6) a v okrese Komárno (257 W/ob.) (obr. 4). Okresy ktoré nezaznamenali ani jeden pripojený fotovoltaický zdroj boli Kysucké Nové Mesto, Bratislava V. a Košice III.

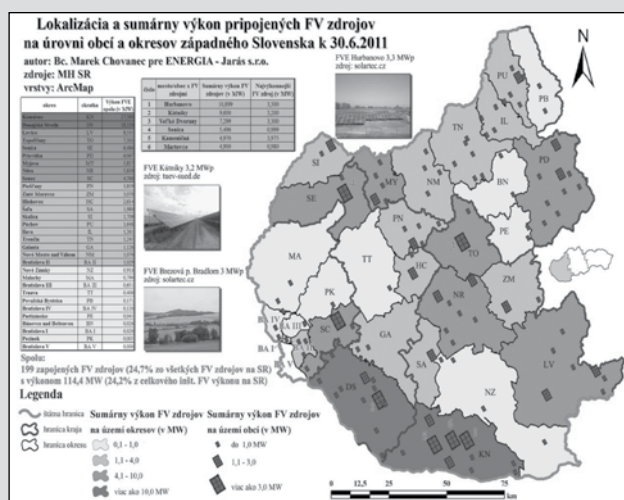
V rámci krajín EÚ sme v roku 2009 boli až na 24. priečke z 27 krajín využívajúce solárnu energiu. Za Slovenskom zaostávali už len pobaltské krajiny a vzhľadom na to, že tieto krajiny sa nachádzajú severnejšie od nás a v porovnaní so Slovenskom majú menšie hodnoty globálneho horizontálneho žiarenia (od cca 930 do 1 030 kWh/m²) je Slovensko posledným štátom EÚ, ktorý napriek svojmu vhodnému klimatickému potenciálu, fotovoltaický priemysel začal využívať medzi poslednými ⁶. Expanziu fotovoltaiky na Slovensku (obr. 7) zapríčinilo zavedenie zákona č. 309/2009 Z. z. a podpora od štátu v súvislosti s vysokou výkupnou cenou. Zákon č. 558/2010 Z. z. pozastavil nadobro pozemnú fotovoltaiku a od 1. júla 2011 sa povolenia na prevádzku mohli pripúšťať už len na strešné a fasádové systémy. Výkupná cena klesla od začiatku roka 2010 k začiatku roku 2012 viac ako o 50 %

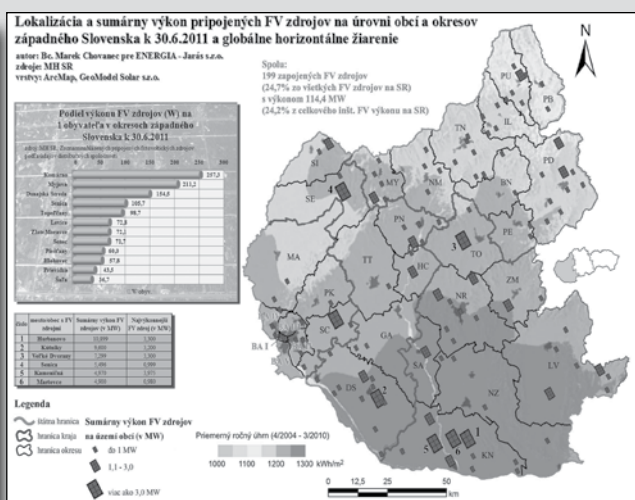
Obrázok 1 Lokalizácia a sumárny výkon pripojených FV zdrojov na úrovni obcí a okresov stredného Slovenska k 30. 6. 2011. Zdroj: MH SR

Obrázok 2 Lokalizácia a sumárny výkon pripojených FV zdrojov na úrovni obcí Stredného Slovenska k 30. 6. 2011 a globálne horizontálne žiarenie na strednom Slovensku. Zdroj: MH SR, SolarGIS

Obrázok 3 Lokalizácia a sumárny výkon pripojených FV zdrojov na úrovni obcí a okresov západného Slovenska k 30. 6. 2011. Zdroj: MH SR

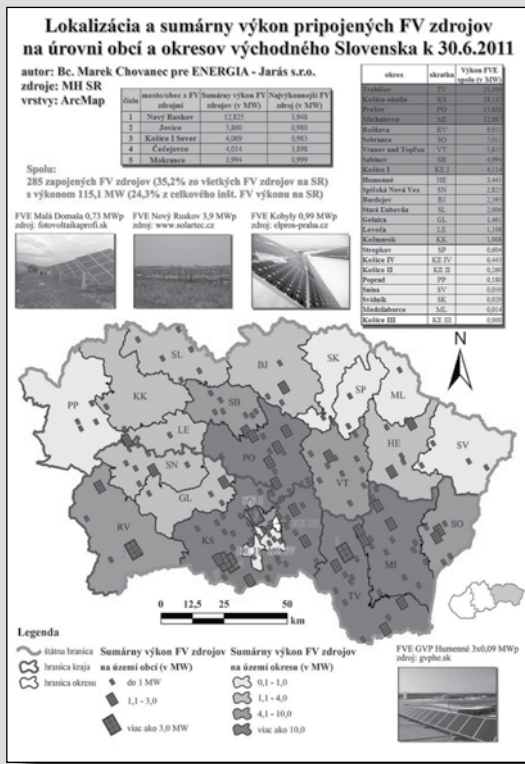

Obrázok 4 Lokalizácia a sumárny výkon pripojených FV zdrojov na úrovni obcí Západného Slovenska k 30. 6. 2011 a globálne horizontálne žiarenie na západnom Slovensku. Zdroj: MH SR, SolarGIS

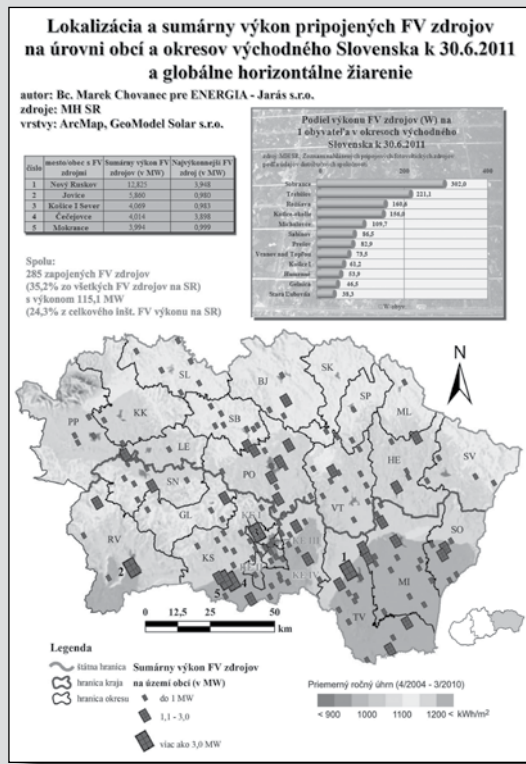
teda zo 430 €/MWh na 195 €/MWh. Túto výkupnú cenu určuje úrad pre reguláciu sieťových odvetví ako neustranná a nezávislá organizácia od štátu. V druhej polovici roka 2012 upravili túto výkupnú cenu až na likvidačných 119 €/MWh. Hodnoty inštalovaného výkonu pozemnej fotovoltaiky podľa zoznamu MH SR sa ustálili pri hodnote

približne 460 MW. Zostatok 20 MW pozostával z fasádových a strešných systémov. Podľa vyhlásenia MH SR v septembri 2012 bolo na Slovensku inštalovaných až 512 MW slnečných elektrární⁷. Po definitívnom ukončení výstavby poľných systémov od 1. apríla 2011 je možné konštatovať záujem o strešné fotovoltaické systémy. Ku 30.6.2011

bolo približne nainštalovaných 473 MW všetkých fotovoltaických zdrojov a za približne 14 mesiacov je nainštalovaných až o 39 MW zdrojov viac, čo boli len strešné alebo fasádové fotovoltaické systémy. Po dôsledných analýzach kompetentných úradov o dopade tohto odvetvia na

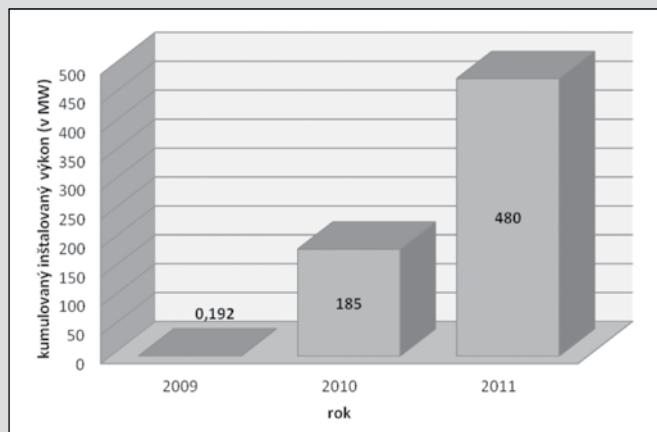

Obrázok 5 Lokalizácia a sumárny výkon pripojených FV zdrojov na úrovni obcí a okresov východného Slovenska k 30. 6. 2011. Zdroj: MH SR

Obrázok 6 Lokalizácia a sumárny výkon pripojených FV zdrojov na úrovni obcí Východného Slovenska k 30. 6. 2011 a globálne horizontálne žiarenie na východnom Slovensku. Zdroj: MH SR, SolarGIS

Obrázok 7 Kumulovaný inštalovaný výkon fotovoltických systémov v MW na SR na konci kalendárnych rokov. Zdroj: MH SR, právoplatné rozhodnutie úradu pre reguláciu sieťových odvetví

prenosovú sústavu môžeme predikovať asi zatiaľ len istotu rozvoja strešných a fasádových inštalácií, ktorá sa podľa môjho názoru využíva oveľa racionálnejšie ako pozemná fotovoltika. Pri zameraní sa investícií do strešného a fasádového systému, ktorý je povolený do 100 kW, by sa dokázalo ušetriť na energiách hlavne v domácnostiach rodinných a panelových domoch, priemyselných podnikoch, skladových priestoroch, administratívnych budov, nákupných centier atď.

Záver

Príspevok analyzuje klimatogeografické podmienky ako aj vyhodnotenie finálneho rozloženia fotovoltických systémov na Slovensku. Možno konštatovať, že lokalizácia veľkých koncentrácií pozemnej fotovoltiky vysoko koreluje s najvyššími hodnotami globálneho horizontálneho žiarenia hlavne v južných okrajových častiach Slovenska, kým strešné systémy sú rozmiestnené rovnomerne po celom

Slovensku. Najvyššia koncentrácia je v okrese Lučenec, hlavne na území mesta Lučenec.

So zmenou legislatívy a vyhodnotením vplyvu fotovoltiky na prenosovú sústavu, sa pravdepodobne v najbližších rokoch začnú orientovať investície do strešných systémov. Problematickými faktormi sa však môžu javiť výška podpornej tarify pre tieto systémy a návratnosť investície pre vlastníkov prevádzky. Pravdivým tvrdením však je, že odhladnuc od rýchlej ekonomickej návratnosti, sa vlastník takéhoto strešného systému môže stať energeticky nezávislým subjektom od distribučných spoločností, pokiaľ je splnená podmienka, že potrebné množstvo energie pre vlastnú spotrebu využíva priamo z týchto fotovoltických systémov. Vízia ľudí čerpať čistú elektrickú energiu a zároveň neobmedzený potenciál fotovoltiky dokázal rozšíriť dosah tohto zdroja na viaceré možnosti využitia ako napríklad v architektúre, doprave, či ako súčasť predmetov našej každodennej potreby. Vysoký dopyt po solárnych paneloch

zapríčiňuje neustály pokles ceny panelov a to znamená, že je prístupnejšia čoraz väčšiemu počtu ľudí.

Literatúra a pramene

SCHEER H.: *Energy Autonomy: The economic, social and technological case for renewable energy*. Earthscan, London 2007, 46 str.

¹ Zákon č. 309/2009 Z. z. o podpore obnoviteľných zdrojov energie a vysoko účinnej kombinovanej výroby a o zmene a doplnení niektorých zákonov

² Národný akčný plán pre energiu z obnoviteľných zdrojov. Ministerstvo hospodárstva a výstavby SR (Slovenská republika) 6. 10. 2010

³ Ministerstvo hospodárstva SR [Citované: 15. marec 2012]

http://www.economy.gov.sk/ext_dok-copy-of-zoznam-fve/136662c?ext=orig

⁴ Úrad pre reguláciu sieťových odvetví [Citované: 15. marec 2012]

<http://www.urso.gov.sk/sk/regulacia/elektroenergetika/cr/oze>

⁵ SolarGIS [Citované: 15. marec 2012]

http://solargis.info/doc/_pics/free-maps/1000px/ghi/SolarGIS-Solar-map-Slovakia-sk.png

⁶ EurObserv'ER Photovoltaic Barometer 2011 [Citované: 15. marec 2012]

<http://www.eurobserv-er.org/downloads.asp>

⁷ www.energia.sk [Citované: 10. Októbra 2012]

<http://www.energia.sk/clanok/solar-na-energia/slovensko-ma-slnece-elektrarne-s-vykonom-512-mw/8100/>

Nová učebnica regionálnej geografie: Regionálna geografia horného Pohronia

Katarína Čižmarová, Martina Škodová

Školský vzdelávací program poskytuje školám možnosť profilovať sa a vychádzať v ústrety potrebám a záujmom žiakov. Štát dáva dôveru školám, aby v spolupráci so širšou komunitou spoznali požiadavky obce, regiónu

a premietli ich do obsahu vzdelania v rámci voľných hodín. Škola sa tak stáva otvoreným spoločenstvom a má možnosť vytvoriť osobitný predmet, ktorého cieľom je vzbudiť u žiakov záujem o svoj región. Cieľom

vzdelávacieho programu Regionálna výchova je oboznámiť sa s tradíciami hmotnej a duchovnej kultúry, historickým a kultúrnym dedičstvom v regiónoch na Slovensku a s možnosťami ich transformá-

cie do edukačného procesu v primárnom vzdelávaní. Edukačná činnosť v rámci regionálnej výchovy je zameraná na to, aby žiaci poznali históriu a kultúru vlastnej obce. Dáva možnosť pomocou rôznych projektov priamo sa zapájať do diania v regióne. Využitie rôznych kreatívnych metód podporuje rozvoj kognitívnych i non-kognitívnych funkcií, ktoré sú zamerané na prežívanie, zážitkovosť, vyjadrovanie citov a pocitov v edukácii (BERNÁTHOVÁ 2008). Žiak prostredníctvom svojho vlastného prežívania, cez vyjadrovanie svojich názorov a pocitov rozvíja svoje kritické myslenie a získané vedomosti transformuje do trvalejších poznatkov (ČIŽMÁROVÁ 2001), učí sa argumentovať a posudzovať. Geografický pohľad na lokálnu úroveň krajiny, miestnu krajinu, je zdrojom poznatkov na pochopenie vzťahov medzi jednotlivými zložkami krajinné sféry, geografických zákonitostí, umožňuje skúmať konkrétne problémy ochrany životného prostredia a plánovať regionálny rozvoj (KANDRÁČOVÁ a MICHAELI 1996). Okrem toho umožňuje získanie zručností pri práci s mapou, pri využívaní rôznych zdrojov informácií, orientácii v teréne, riešení problémových úloh atď.

Požiadavka rozvíjať osobnosť dieťaťa a mladého človeka prirodzene v jeho najbližšom prostredí, ktoré najintenzívnejšie ovplyvňuje jeho myslenie, cítenie a konanie je aktuálna aj v súčasnosti. V poznávaní vlastného regiónu, jeho prírodných krás, kultúrnych, duchovných a historických hodnôt má nezastupiteľné miesto aj škola. V novom vzdelávacom programe sa otvára priestor pre aplikáciu regionálnych prvkov

do edukačného procesu, keďže v právomoci škôl je vytvárať školské kurikulum podľa miestnych podmienok. Prvky regionálnej výchovy pri ňom zasahujú do všetkých výchovno-vzdelávacích oblastí a integrujú sa v prierezových témach. Jednou z možností regionálnej výchovy je implementácia geografie miestnej krajiny, ktorá sumarizuje väčšinu aspektov regionálnych špecifik prírodného i spoločenského charakteru.

Geografia miestneho regiónu má v obsahu vzdelávania nezastupiteľné miesto. V novom vzdelávacom programe sa otvára priestor pre aplikáciu regionálnych prvkov v edukačnom procese, keďže v právomoci škôl je vytvárať školské kurikulum podľa miestnych podmienok a tým cez svoj program dotvárať obsah i geografického vzdelávania podľa špecifických regionálnych podmienok. Regionálna výchova v geografickej edukácii je dôležitá z hľadiska daného regiónu nielen v kognitívnej zložke, ale regionálne prvky majú aj emocionálny a metodologický význam. Žiaci sa učia uvedomelému poznávaniu, ktoré podnecuje rozvoj myslenia, vytvárajú sa predpoklady pre integráciu vzdelávacieho obsahu ďalších vyučovacích predmetov. Z regionálneho obsahu vychádzajú metódy, formy a prostriedky, vďaka ktorým žiak činnosťne prežíva daný obsah. Cieľavedomé uplatňovanie regionálnych prvkov v poznávaní vedú k všestrannému rozvoju osobnosti žiaka v jeho troch základných štruktúrach: v oblasti afektívnej, kognitívnej a psychomotorickej. V súčasnej spoločnosti s jej špecifickými problémami, ako sú nerovnosť šancí, regionálne disparity, environmentálne problémy, hľadanie kul-

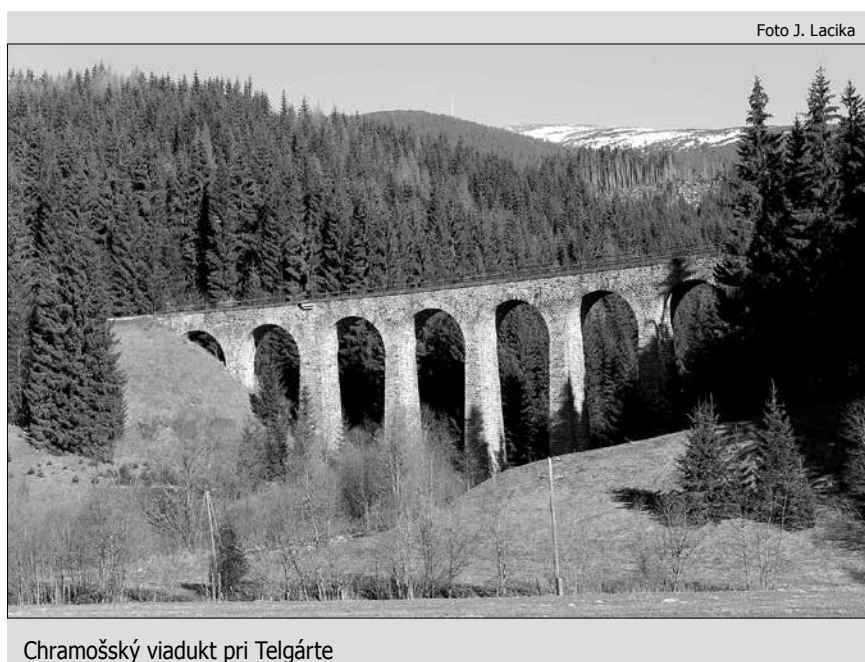
túrnej identity a mnohé iné je potrebné, aby školstvo vychovávalo žiakov k občianskej aktivite, záujmu o svoje okolie, životné a kultúrne prostredie. Moderný človek by mal poznať svoj región, jeho prednosti a nedostatky. Práve preto by sa mal vzdelávací systém zamerať na vzdelávanie o miestnej krajine.

Vyučovanie geografie miestnej krajiny dáva učiteľovi široké možnosti využitia rôznych didaktických metód a foriem. Práve pri jej vyučovaní má učiteľ možnosť odkloniť sa od tradične ponímanej školy, keď žiak pasívne prijímal informácie, ku škole modernej, kde je žiak aktívnym spoluautorom vyučovacieho procesu. V rámci vyučovania geografie miestnej krajiny je potrebné využívať čo najviac aktivizujúcich metód.

Veľmi vhodnou metódou vyučovania geografie miestnej krajiny je projektové vyučovanie. Projektové vyučovanie sa realizuje s pravidla v dlhšom časovom období. Žiaci dostanú za úlohu vytvoriť počas niekoľkých hodín alebo dní konkrétny projekt riešenia určitého problému vo svojom okolí (napr. nakladanie s odpadom, riešenie výstavby nákupných centier atď.). Organizácia práce je pritom v plnej kompetencii žiakov, učiteľ by v tomto prípade mal plniť úlohu pomocníka resp. poradcu. Projektové vyučovanie vedie žiakov k spolupráci medzi sebou, zodpovednosti za vlastnú prácu, rozvíja komunikačné schopnosti a tvorivosť. Žiakov môžeme napríklad nechať spracovať propagačný materiál o svojej obci či regióne. Nechať ich vyhľadávať relevantné informácie na internete, v časopisoch, odbornej či populárnej literatúre.

Je vhodné pri vyučovaní používať rôzne diskusné metódy, pri ktorých sú žiaci nútení zamyslieť sa nad obsahom vyučovania.

Mimoriadne dôležité miesto majú pri učive o miestnej krajine didaktické vychádzky. Umožňujú žiakom poznať vzťahy v krajine medzi prírodným a kultúrnym prostredím, rozvíjať svoje schopnosti pozorovania, mapovania a hodnotenia [1]. Učiteľ by mal počas geografických vychádzok učiť žiakov vnímať detaily v krajine, upozorňovať ich na reálne problémy, ktoré vznikajú interakciou medzi človekom a prírodou, ale aj v rámci samotnej ľudskej spoločnosti a spoločne s nimi nachádzať riešenia. K poznávaniu miestneho regiónu patrí aj poznanie jeho kultúry a histórie. Učiteľ by na hodinách mal upozorňovať na kultúrne podujatia odohrávajúce sa v regióne. Žiaci by mali získať pocit, že ich okolie je zaujímavé a ponúka bohaté možnosti.

Chramošký viadukt pri Telgárte

V rámci historického prístupu by sa mali žiaci na hodinách regionálnej geografie miestneho regiónu dozvedieť, čo formovalo osídlenie okolitej krajiny, čím sa v minulosti živili a zaoberali obyvatelia, aké tradície a tradičné výrobky si uchovali do dnes.

Učebnica ako základný prostriedok vyučovania

Učebnica je najdôležitejším materiálom prostriedkom vyučovania. Učivo je konkretizované práve v učebnici, ktorá je jeho nositeľom. Učebnica je najpoužívanejším študijným textom pre žiakov. Učebnice sú aj hlavným zdrojom, ktorý učителиa používajú pre plánovanie výučby. Predpoklad, že učebnice budú mať postupne menšiu rolu následkom nástupu multimédií sa nepotvrdil a uplatňuje sa trend renesancie klasických učebníc ako systematického a ekonomicky najvýhodnejšieho didaktického prostriedku. Je to dané vlastnosťami učebnice, ktoré nenájdeme u iných učebných pomôcok, ale ani pri bežnej literatúre. PRŮCHA (1998) vymedzuje tri základné funkcie učebnice, z ktorých sa ďalej odvíjajú štruktúrne prvky pre ich splnenie:

1. funkcia prezentácie učiva - prezentácia súboru informácií užívateľovi v rôznych formách (verbálna, obrazová)
2. funkcia riadenia učiva a vyučovania - učebnica riadi študentove učenie sa rôznymi otázkami, úlohami a pod., ale aj učiteľovo vyučovanie množstvom učiva na danú tému.
3. funkcia organizačná (orientačná) - učebnica sa rôznymi svojimi prvkami orientuje na učiteľa.

Niektorí autori rozlišujú ďalšie funkcie, ktoré je však možné pretvoriť do požiadaviek vzťahujúcich sa k splneniu všetkých troch funkcií. Sú tvorené nasledovnými didaktickými zásadami:

- zásada vedeckosti - v súlade s najnovšími výsledkami vedy
- zásada jednoty teórie a praxe - príklady z praxe
- zásada primeranosti - zodpovedajúce možnosti študentov, individualizácia - rozčlenenie na základný a doplnňajúci text, zrozumiteľnosť textu
- zásada názornosti - názorné ukážky, obrázky, schémy a pod.
- zásada sústavnosti - systematické usporiadanie učiva

Štruktúra učiva novej učebnice regionálnej geografie má nasledovné členenie:

Základné učivo:

má zásadný význam pre ďalšie vzdelávanie a predstavuje minimálnu úroveň, ktorú musí študent dosiahnuť.

Rozširujúce učivo:

služi na prehĺbenie základného učiva, jeho rozšírenie o ďalšie prvky.

Prvky učebnice

- Medzi základné tri prvky patria:
- aparát prezentácie učiva,
  - aparát riadiaci učenie,
  - orientačný aparát.

Aparát prezentácie učiva

Jeho súčasťou sú jednak verbálne komponenty ako:

- výkladový jednoduchý text,
  - zhrnutie učiva k témam,
  - doplnňujúci materiál (vysvetlivky),
  - slovníky pojmov,
- ale aj neverbálne komponenty:
- ilustrácie,
  - schémy, grafy, diagramy, mapy,
  - fotografie.

Aparát riadiaci učenie

- predhovor, návod pre prácu s učebnicou
- otázky a úlohy za lekciami alebo témami
- explicitné vyjadrenie cieľov učenia
- sebahodnotenie výkonov
- odkazy na iné zdroje informácií
- grafické vyznačenie textu (poučky, definície)

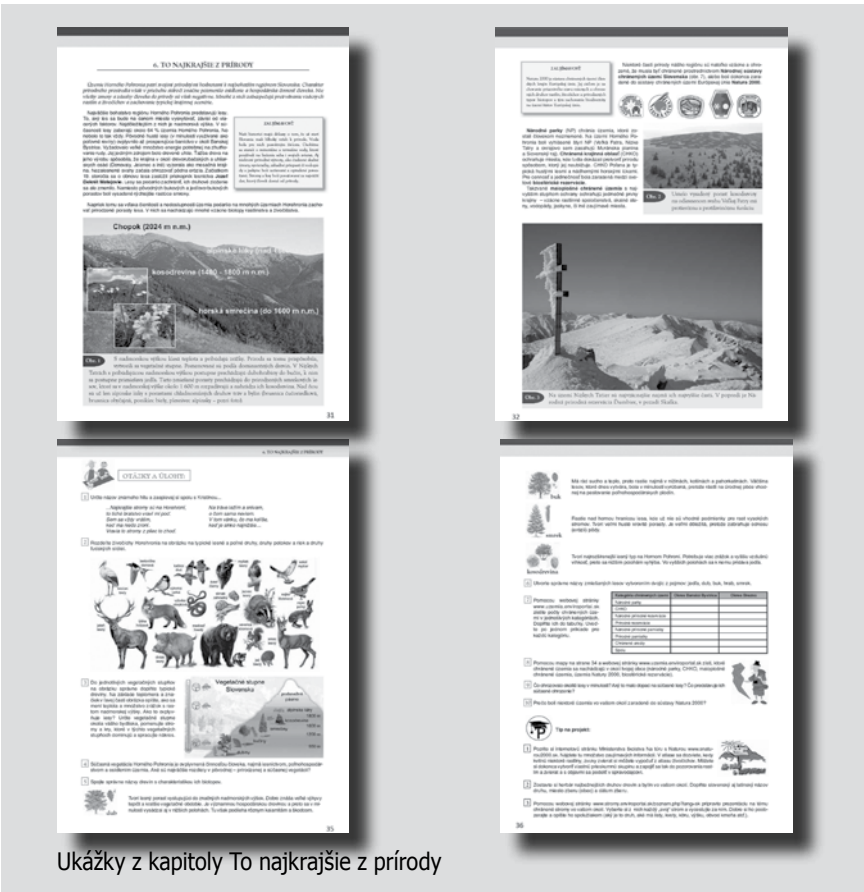
Aparát orientačný

- obsah učebnice,
- spôsob členenia textu,
- register.

Obsahová stránka učebnice

Obsah učebnice regionálnej geografie Horného Pohronia autori rozložili do niekoľkých vzájomne prepojených a komplexných tém a jednotlivé kapitoly predstavujú prienik viacerých zložiek regionálnej geografie prostredníctvom jednej, komplexnejšej témy.

Text je koncipovaný pre žiakov 2. stupňa základných škôl. Je na vyučujúcom, ako ho použije, koľko z obsahu a na akej úrovni podrobnosti danú časť z učebnice vyberie.

Ukážky z kapitoly To najkrajšie z prírody

Názvy kapitol sú navrhnuté tak, aby vzbudili záujem žiaka a zachytili hlavnú myšlienku samotnej témy. Pri tvorbe textu je kladený dôraz na to, aby v žiakoch prebudil záujem o miestny región a podnietil ich k jeho ďalšiemu objavovaniu. Témy nasledujú za sebou v logickom slede podľa jednotlivých sfér v krajine, resp. podľa sektorov ľudskej činnosti. Učebnica je zostavená z nasledujúcich kapitol:

1. Horné Pohronie - môj domov v srdci Slovenska - kapitola obsahuje lokalizáciu a vymedzenie regiónu a jeho zobrazenie na historických a súčasných mapách.

2. Vysoké vrchy, hlboké doliny - kapitola podáva základné informácie o geologickom a geomorfologickom vývoji územia regiónu a jeho geomorfologickom členení. Snaží sa stručne vysvetliť vznik najzaujímavejších geomorfologických foriem.

3. Poklady skryté pod zemou - kapitola prezentuje špecifikum regiónu - jeho nerastné bohatstvo, históriu banskej činnosti a jej vplyv na súčasnú krajinnú štruktúru.

4. Vrtošivé počasie - kapitola je venovaná klimatickým špecifikám regiónu. Poukazuje na niektoré špecifické klimatické javy ako sú napríklad inverzie.

5. Voda, poklad najvzácnejší - kapitola predstavuje hydrologickú charakteristiku územia.

6. To najkrajšie z prírody - kapitola je venovaná zaujímavostiam rozmiestnenia a výskytu rastlinných a živočíšnych spoločenstiev v regióne v závislosti od nadmorskej výšky, ale aj činnosti človeka. Jej úlohou je tiež priblížiť systém územnej ochrany prírody, poukázať na množstvo zaujímavých a hodnotných veľkoplošných a maloplošných chránených území,

7. Nie je všetko iba pekné - kapitola v sebe spája poznatky o ochrane životného prostredia s vybranými environmentálnymi problémami regiónu (environmentálne záťaž, zosuvy pôdy a i.),

8. Život v meste i na dedine - kapitola je venovaná štruktúre a pohybu obyvateľstva a špecifikám ľudovej kultúry a tradícií regiónu, zaoberá sa aj problémom vysídľovania vidieka,

9. Mestá v premenách času - kapitola venujúca sa mestským sídlam Banskej Bystrici a Breznu. Približuje vybrané architektonické pamiatky, ale aj udalosti kultúrneho života,

10. Na poli, v lese, v továrni - kapitola hodnotí hospodársku štruktúru regiónu. Definuje najdôležitejšie priemyselné pod-

niky, stručne načrtáva pomery v sektore poľnohospodárstva a služieb.

11. V obchode, v škole, v divadle, v úrade - kapitola približuje špecifiká nevýrobného sektoru regiónu.

12. Cestujeme, oddychujeme - kapitola sa zaoberá súčasným a historickým vývojom dopravy v regióne. Poukazuje na špecifickú dopravnú polohu tvorenú kotlinovou polohou a okolitými horskými bariérami, zaujímavé dopravné riešenia v minulosti a problémy rozvoja súčasnej dopravnej siete, hodnotí potenciál regiónu pre rozvoj cestovného ruchu.

13. Cestujeme od Hronseka po Telgárt - kapitola, približuje hlavné turistické, športové a kultúrne atraktivity a prezentuje návrhy exkurzných trás.

14. Rozvoj Horného Pohronia - regiónu, v ktorom žijem - kapitola venovaná špecifikám regionálneho rozvoja, príležitosti, ohrozeniam, prebiehajúcim projektom a spolupráci v regióne, euroregiónom a mikroregiónom.

Formálna stránka učebnice

Formálne spracovanie učebnice, pod ktorým rozumieme predovšetkým jej grafické spracovanie je rovnocenné jej obsahu. Jednotlivé farebne odlišené kapitoly sú spracované vždy na dvojstranách učebnice. Za nimi nasleduje súbor didaktických úloh rôzneho typu, ktorý obsahuje interaktívne úlohy, prezentácie a cvičenia, námety na projekty a terénne pozorovania s využitím nových technológií vzdelávania a IKT (3D vizualizácia, videozáznam, GIS, GPS, geocatching, Google maps, interaktívna tabuľa a pod.). Základnou myšlienkou pri tvorbe učebnice je atraktivnosť a prehľadnosť. Z tohto dôvodu sú v učebnici použité obrázky, ktorých cieľom je čitateľa zaujať. Ilustrácie, mapy a grafy majú didaktický význam a jednou z hlavných úloh vyučovania geografie na základnej škole je naučiť sa čítať informácie z nich. Kľúčové pojmy a slová nesúce dôležitú informačnú hodnotu sú zvýraznené. Od základného textu sú farebne odlišené rozširujúce resp. pomocné texty a texty s úlohou pre žiakov.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu KEGA č. 018UMB-4/2011 Regionálna výchova v geografickej edukácii regiónu Horného Pohronia.

Literatúra

1. ČIŽMÁROVÁ, K.: *Didaktika geografie II.* FPV UMB Banská Bystrica 2006, 90 str.

2. ČIŽMÁROVÁ, K. 2001. Geografia vlasti a miestneho regiónu v školskej praxi. *Geografia* č. 3, Geo-servis, 2001, str. 126-129.

3. MAJER, Z.: *Regionálna geografia okresu banská bystrica v didaktickej aplikácii základnej školy*, Diplomová práca. FPV UMB, Banská Bystrica 2012, 87 str.

4. MADLEŇÁK, T.: Poznámky k regionalizácii Horehronia. In: Hronček, P., Maliniak, P. (eds.): *Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia*. ÚVV UMB, Banská Bystrica 2007, str. 17 - 27.

5. NOGOVÁ, M.: *Učebné osnovy Zemepisu pre 5. až 9. ročník*. Ministerstvo školstva SR, 1997, dostupné online http://www2.statpedu.sk/buxus/generate_page.php_page_id=886.html (24.04. 2012)

6. PRŮCHA, J.: *Učebnice: Teorie a analýza edukačního média - Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno 1998., 150 str.

7. *Štátny vzdelávací program - Geografia (vzdelávacia oblasť: Človek a spoločnosť)*, Príloha ISCED 2. Štátny pedagogický ústav, 2010, dostupné online http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/2stzs/iscsed2/vzdelavacie_oblasti/geografia_iscsed2.pdf (24.04. 2012)

Mestská veža v Brezno

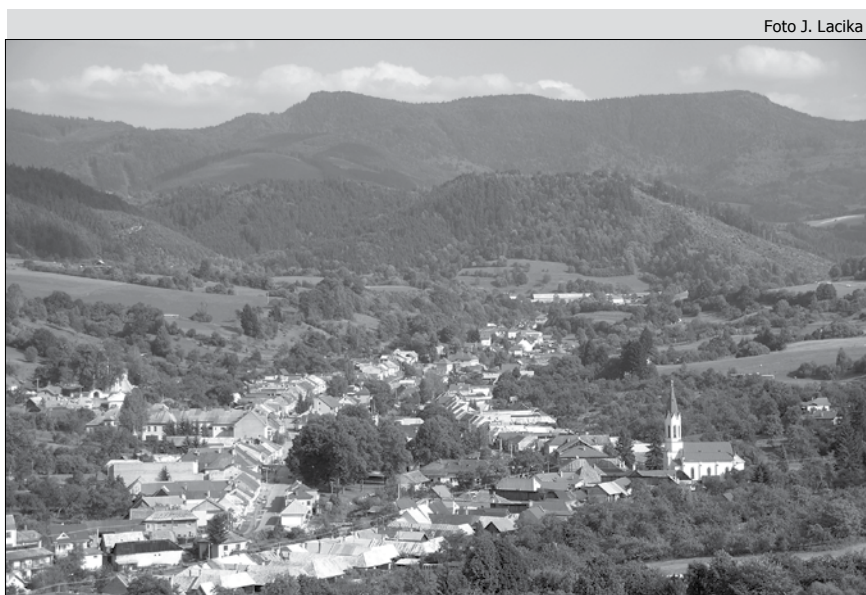
V minulosti Horehronie nemalo samostatné samosprávne postavenie. Patrílo pod Zvolenskú a Gemerskú resp. Gemersko-malohontskú stolicu. Preto ho z historického hľadiska nemôžeme porovnávať s Liptovom, Spišom či Oravou. Napriek tomu je v našom povedomí osobitým a svojráznym regiónom s dobre definovaným prírodným ohraničením. Tvorí ho pozdĺžna zníženina vtiesnaná medzi Nízke Tatry a Slovenské rudohorie, rozprestiera sa okolo horného toku druhej najdlhšej slovenskej rieky. Excentricky položeným centrom regiónu je Banská Bystrica, druhým horehronským mestom je Brezno. Horehronie ponúka husté lesy, vysoké hole, drsné planiny, svojrázny folklór, ľudovú architektúru, starobylé kostoly, jeden z najzachovalejších hradov na Slovensku a turistami vyhľadávanú Čiernohronskú lesnú železnicu.

Horehronie patrí medzi slovenské regióny s jednoznačným prírodným ohraničením. Je tu vzácna zhoda medzi prírodnými a administratívnymi hranicami. Okresy Banská Bystrica a Brezno sú takmer totožné s povodím horného úseku rieky Hron, ktorá dala regiónu meno. Určitý stupeň umelosti má len jeho juhozápadné ukončenie, končí sa niekoľko kilometrov za výrazným ohybom Hrona v Banskej Bystrici, na hranici so susedným okresom Zvolen. Na severe Horehronie hraničí s Liptovom, od ktorého ho oddeľuje mohutná horská bariéra Nízkych Tatier. Na južnej strane sa dvíhajú horstvá stredného Slovenska, za ktorými sa rozprestie-

ra Podpoľanie, Malohont a Gemer. Na západe má Horehronie tiež prírodné ohraničenie, pohoria ho oddeľujú od Turca a oblasti Kremnice, ktorá bola historickou súčasťou Tekova. Dôležitým polohovým znakom Horehronia je to, že je v plnom rozsahu vnútroštátny región, nikde nesiahá po štátnu hranicu. Jeho centrálnosť podčiarkuje prítomnosť vrchu Hrb pri Ľubietovej, ktorý je geografickým stredom Slovenska.

Prírodná krajina Horehronia má jednoduchú kompozíciu. Osovým prvkom je dlhá dolina horného toku Hrona, geomorfologicky označovaná ako Horehronské Podolie. Dlhá zníženina

pretiahnutá v rovnobežkovom smere sa v strednej časti rozširuje do rozlohou nevelkej Breznianskej kotliny. Severnú časť regiónu tvorí masívne pásmové pohorie Nízkych Tatier s najvyššími vrchmi celého regiónu. Pohorie kulminuje vrcholom Ďumbiera v nadmorskej výške 2 046 metrov. V najvýchodnejšej časti horstva sa dvíha masívna Kráľova hoľa (1 948 m n. m.). Mohutná prírodná bariéra Nízkych Tatier je na západe oslabená v oblasti Donovál. Podstatne nižšie Starohorské vrchy sú zníženinou v reliéfe, ktorú na opačnej strane ohraničuje ďalšie masívne karpatské pohorie – Veľká Fatra. V rámci Horehronia kulminuje vrchom Križna (1 574 m n. m.). Na juhozápade má krajina tiež horský raz, aj keď o čosi nižší, aj Kremnické vrchy sú výraznou prírodnou prekážkou. Južnú časť Horehronia tvorí pásmo masívnych a husto zalesnených pohorí. V najvýchodnejšej časti sa rozprestiera Muránska planina s planinovým krasom. Západne od nej zaberajú pomerne rozsiahle územie Veporské vrchy patriace pod Slovenské rudohorie. Na okrajoch sú členené do sústavy dolín a horských rázsoch, vnútro tvoria nekrasové planiny, najväčšia je Sihlianska planina. Najvyšším vrchom Slovenského rudohoria v rámci Horehronia je Fabova hoľa (1 439 m n. m.). Najzápadnejšou horskou prekážkou južnej časti Horehronia je Poľana. Zvyšok dobre zachovaného tretohorného stratovulkánu nie je jediným vulkanickým komplexom na Horehroní. Južne od Brezna a vo vrcholovej časti Klenovského Vepra (1 338

Ľubietová – obec pod geografickým stredom Slovenska

Drsnú zimu na Sihlianskej planine dobre znášajú huculské kone.

m n. m.) sú prítomné zvyšky vulkánu, ktorého eruptívne centrum sa zatiaľ nepodarilo lokalizovať. Okolie Banskej Bystrice a územie západne od Poľany je súčasťou Zvolenskej kotliny, o kotlinovom reliéfe však tu vonkoncom nemožno hovoriť. Rozkladajú sa tu vrchoviny, ktorých súčasťou je Ponický kras. Najnižší bod regiónu leží južne od Banskej Bystrici, pri Hronseku a má nadmorskú výšku 310 metrov.

Prírodné podmienky výrazne determinujú ľudské aktivity Horehronia. Osídlenie, doprava a hospodárske činnosti sa sústreďujú do Horehronského podolia, horské periférie sú zaujímavé pre turistický ruch.

V regióne Horehronia s rozlohou 2 074 km² žije 174 844 obyvateľov (1. 1.

2013). Hustota zaľudnenia 84 obyv./km² je pod hodnotou celoslovenského priemeru. Značný rozdiel v hustote osídlenia je medzi okresmi tvoriacimi región, banskobystrický okres má hustotu až 137 obyv./km², na čom sa podpisuje najmä mesto Banská Bystrica. Okres Brezno dosahuje hodnotu len 50 obyv./km². V regióne sú len dve mestá, Banská Bystrica je počtom obyvateľov 79 583 na 5. mieste na Slovensku, Brezno s počtom obyvateľov 21 703 má v tomto rebríčku 35. miesto. V mestách býva 58 % obyvateľov regiónu, v samotnej Banskej Bystrici 46 %. Na Horehroní je 70 vidieckych sídel, medzi oboma okresmi v regióne je však veľkostná štruktúra dosť rozdielna. V okrese Banská Bystrica prevažujú stredne veľké obce, len 11 má viac ako

1 000 obyvateľov a 5 má menej ako 200 obyvateľov. Najväčšou obcou okresu je Slovenská Lupča (3 204 obyv.), najmenšia je Pohronský Bukovec (101 obyv.). V okrese Brezno je veľkostná štruktúra obcí pestrejšia. Nachádza sa tu viacero veľkých obcí, 16 má viac ako 1 000 obyvateľov, 4 majú nad 3 000 obyvateľov, sú to: Čierny Balog (5 214 obyv.), Podbrezová (4 057 obyv.), Valaská (3 873 obyv.) a Polomka (3 042 obyv.). V doline pod Čertovicou a na Sihlianskej planine sa nachádzajú malé obce s počtom obyvateľov pod 200 obyvateľov. V najmenšej z ich Jarabej býva len 48 obyvateľov.

Banská Bystrica

Sídlo kraja a okresu a piate najväčšie slovenské mesto má krásnu polohu, ktorá mu však robí ťažkosti, lebo členitý reliéf limituje jeho rozvoj. Epicentrom diania v meste je Námestie SNP právom považované za najkrajšie na Slovensku.. Nevšedný výhľad na námestie s historickou zástavbou poskytuje mierne naklonená Hodinová veža. Najvýznamnejšou pamiatkou mesta je Mestský hrad, pôvodne kompaktná fortifikačná stavba chrániace bohatstvo plynúce z ťažby a spracovania rúd. Dnes je hrad súborom solitérnych historických budov, tvorí ho barbakan, dva kostoly, Matejev dom, pretórium a zvyšky hradieb s baštami. Návšteva Banskej Bystrice by sa nemala zaoberať bez prehliadky Múzea SNP, a to nielen exteriérovej časti tvorenej zbierkou historických zbraní v parku, ale aj interiérových expozícií umiestnených v architektonicky unikátnom Pamätníku SNP. Peknou prechádzkou je výstup ku Kalvárii na svahu Urpína, v mestskej časti Radvaň nájdeme gotický kostol a tri kaštiele, stredoveké kostoly sa zachovali aj v Sásovej a Jakube.

Králiky

Iba niekoľko kilometrov od rušného centra Banskej Bystrice nachádzame podmanivú vidiecku krajinu so zachovanou ľudovou architektúrou a výbornými možnosťami na pešiu turistiku a lyžovanie. Králiky a susedné Kordíky ležia na úpätí strmého okrajového svahu Kremnických vrchov poznačeného gravitačnými deformáciami. Zaujímavým prírodným útvarom blízko obce je Kráľická tiesňava. V neďalekom Tajove nájdeme pripomenutia na dvoch slávnych rodákov – spisovateľa Jozefa Gregora Tajovského a priekopníka bezdrôtovej telekomunikácie Jozefa Murgaša.

Mestský hrad v Banskej Bystrici

Pri obci sa nachádza travertínová Tajovská kopa.

Špania Dolina

V bočnej doline Starohorských vrchov sa skrýva jedna z najkrajších dedín na Slovensku. Jej slávnú banícku minulosť pripomínajú nádherné banícke domy, klopačka, mnoho historických banských pamiatok a veľké haldy hlušiny po ťažbe medenej rudy nad dedinou, z ktorých je fantastický výhľad. V centre obce v lete turistov láka drevený banícky orloj. Ďalšou letnou atrakciou sú čipkárky predvádzajúce na priedomí svoju majstrovskú zručnosť. Dlhé kryté schodisko vedie ku cennému stredovekému kostolu a Tureckej bašte. Okolie obce ponúka mnoho peších turistických trás. Jedna z nich predstavuje slávny Špaňdolínsky vodovod, privádzajúci vodu do obce až spod svahov Nizkých Tatier.

Harmanec

V úzkej doline sa tiesni obec so známym papierenským podnikom a sídlom popredného výrobcu turistických máp. Turisticky zaujímavý je vyššie ležiaci Dolný Harmanec. V jeho blízkosti sa nachádza unikátny vodný žľab Rakytovo, jediný svojho druhu v Európe. Prešiel obnovou a je funkčný. Už tradičný sa stalo jarne otváranie vodného žľabu spúšťaním metrovej guľatiny dolu dreveným korytom naplneným vodou. Z parkoviska povyššie dediny vedie serpentínový chodník k Harmaneckej jaskyni. V letnej sezóne majú návštevníci k dispozícii vyše kilometrový prehladkový okruh.

Staré Hory

Niekdajšia banícka obec na polceste z Banskej Bystrice na Donovaly patrí medzi najvýznamnejšie pútnické miesta na Slovensku. Už od 15. storočia miera pútnici k zázračnej Madone v pútnickom kostole vyhláseného za baziliku minor a do pútnického areálu Studnička. Neďaleká obec Turecká je v lete východiskom túr do Veľkej Fatry a v zime lyžiarskym strediskom. Zároveň je dejiskom populárnych majstrovstiev vo varení a jedení bryndzových halušiek a adrenalinových pretekov na sánkach nazývaných krňačky.

Donovaly

Z niekdajšej osady uhliarov a pastierov je dnes jedno z najvýznamnejších lyžiarskych a turistických

Foto J. Lacika

Varenie bryndzových halušiek v Tureckej

stredísk na Slovensku. Dedinu ležiacu v horskom sedle masívna výstavba zmenila na rušné mestečko alpského štýlu. Detskou atrakciou Donoval je rozprávkový areál Habakuky. V lete je horské sedlo štartom alebo cieľom populárnej nízkotatranskej hrebeňovky. Na stranu Veľkej Fatry uľahčuje prístup do vysokohorského prostredia lanovka s hornou stanicou na predvrchole hôľneho Zvolena.

Baláže

Obec severovýchodne od Banskej Bystrice postihol počas SNP smutný osud, keď ju vypálili fašisti. Po vojne bola obnovená, na rozdiel od neďalekej horskej obce Kalište. Do nej sa už život

nevrátil, zostala pamätníkom hrozných udalostí z konca druhej svetovej vojny. Ďalšie významné pamätníky SNP sú pri Kremnicike a Nemeckej.

Badín

V Kremnických vrchoch, neďaleko obce Badín je už od roku 1913 zákonom chránený prales tvorený jedľovými bučinami s prímiesou ďalších listnáčov. V roku 2000 ho osobne navštívil britský korunný princ Charles. Následník trónu prejavil záujem o obnovu brestových porastov v Anglicku, na ktorú sa zdajú byť veľmi vhodné zdravé badínske bresty. Pralesom vedie náučný chodník, ktorý však už nie je voľne turisticky prístupný. Vstup na vzácné prírodné

Foto J. Lacika

Rozprávkový areál Habakuky na Donovaloch

územie prísne regulujú orgány štátnej ochrany prírody, umožňujú ho len za účelom vedeckého výskumu. Organizované prehliadky pre verejnosť možno absolvovať v Dobročskom pralese.

Hronsek

Obec na ľavom brehu Hrona je bohatá na pamätihodnosti. Okrem dvoch hodnotných kaštieľov má drevený evanjelický artikulárny kostol zaradený medzi pamiatky UNESCO. Do chrámu z roku 1726 sa vmestí 1 100 ľudí, súčasťou cenného barokového zariadenia je organ majstra Podkonického z roku 1764. V kostole sa 15. septembra 1847 oženil básnik Andrej Sladkovič s miestnou dievčinou Júliou Sekovičovou.

Čerín

V malebnej obci v doline riečky Zolná stojí jeden z najvzácnejších gotických kostolov stredného Slovenska so stredovekými nástennými maľbami v interiéri. V 16. storočí okolo chrámu s drevenou zvoničkou vybudovali obranný múr so strieňami na obranu proti Turkom. Mimo intravilán obce nájdeme ešte jednu peknú drevenú zvonicu. V okolí dediny je viacero minerálnych prameňov, miestne nazývaných medokýš. V neďalekej Dúbravici sú zvyšky stredovekého hradu.

Poniky

Obec je známa z Chalupkovej básne Turčín Poniča, ktorá reaguje na udalosť zo 6. januára 1678 keď na Poniky vpadli Turci a odvliekli do zajatia 239 chlapcov a dievčat. Významnou pamiatkou obce je starobyľý kostol zo 14. storočia so vzácnymi stredovekými nástennými maľbami a gotickým krídlovým oltárom. Neskorogotická krstiteľnica z roku 1512 vznikla pravdepodobne v dielni Majstra Pavla z Levoče. V roku 2000 poctil tento kostol svojou návštevou britský korunný princ Charles. Okolie obce tvorí Ponický kras.

Slovenská Ľupča

Jeden z mála slovenských hradov, ktorý sa dodnes zachoval v celistvosti stojí nad Slovenskou Ľupčou. Jeho vlastníkom sú Železiarne v Podbrezovej, ktoré zabezpečujú jeho obnovu a sprístupňujú ho verejnosti. Hrad z 13. storočia bol v stredoveku súčasťou vena uhorských kráľovien, panovníci s dvorom ho navštevovali počas poľovačiek v okolitých lesoch. V obci pod hradom si pozornosť zaslúži gotický

Pamätník SNP Kalište

kostol a ruiny stredovekého kláštora. Prírodnou zaujímavosťou je Ľupčiansky skalný hrieb.

Ľubietová

V minulosti bola obec Ľubietová slobodným kráľovským mestom bohatým z výnosného baníctva. V jeho centre stál mestský hrad, dnes je na jeho mieste budova mestského úradu. V obci sa nachádzajú dva pekné kostoly a viacero hodnotných ľudových stavieb. Okolie láka zberateľov minerálov. Ľubietová je dobrým východiskom na túry v severnej časti Poľany, zaujímavá trasa vedie na Chatu pod Hrbom a na blízky skalný vrch Hrb, ktorý je geografickým stredom Slovenska.

Podbrezová

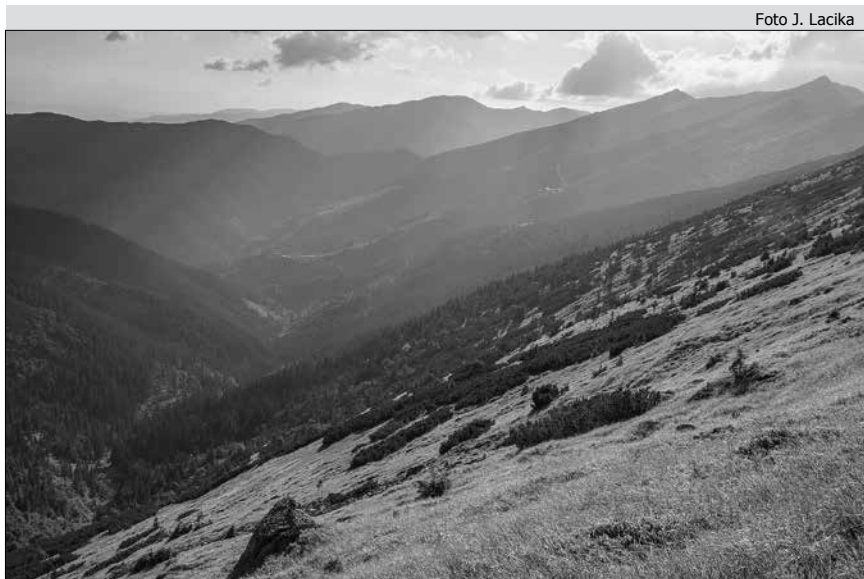
Druhá najväčšia obec v regióne vyzera ako mesto, má panelové sídlisko a priemysel. V jej strede sa nachádza rozmerný železiarsky podnik spracúvajúci železný šrot. Spolu so susednou Valaskou a Hroncom vytvára pomerne veľkú vidiecku aglomeráciu. V kostole zaujme originálne zariadenie zhotovené zo železa.

Brezno

Okresné mesto ležiace v strede Breznianskej kotliny je prirodzeným centrom hornej časti regiónu. Mestské výsady získalo už v roku 1380, v roku 1655 ho povýšili na slobodné kráľov-

Ľupčiansky hrad

Dolina Trangoška v Nízkych Tatrách

ské mesto. Pýchou Brezna je nedávno zrenovované štvorcové námestie s hodnotnou historickou zástavbou. V jeho strede stojí rímskokatolícky kostol, Mestská veža a budova bývalej radnice, v ktorej sú dnes umiestnené expozície Horehronského múzea. Peknou secesnou pamiatkou je hotel Ďumbier, v jeho blízkosti sa nachádza piaristický kláštor. V severovýchodnej časti mesta stojí evanjelický kostol s vysokou vežou a malý gotický kostolík. V Brezne sa zachovala jediná synagóga v regióne.

Brusno

V zalesnenej doline na severnom okraji Veporských vrchov leží obec

Brusno. V minulosti ju preslávilo čipkárstvo, jej prítomnosťou sú kúpele vybudované v 19. storočí pri alkalicko-sírných prameňoch. Liečia sa v nich ochorenia tráviaceho traktu, ale aj choroby srdcovo-cievneho systému a pohybového ústrojenstva. Najviac pacientov sem prichádza s problémami so žľazníkom a pečeňou. Okolie ponúka pekné pešie túry.

Bystrá

Obec na predhorí Nízkych Tatier je známa Bystrianskou jaskyňou. Ku starej Starej jaskyni známej už odpradáva, v roku 1923 pribudla do Nová jaskyňa objavená cez dno priepasti.

Historická vysoká pec na Troch vodách

Od roku 1939 je jaskyňa sprístupnená verejnosti. Prehliadkový okruh merajúci 580 metro predstavuje podzemný krasový systém s bohatou kvapľovou výzdobou. Jaskyňu využívajú na speleoterapiu. Neďaleko obce leží známe stredisko cestného ruchu Tále, ďalej po lokálnej ceste sa dostaneme k rekreačnej osade Krpáčovo. Cesta stúpajúca Bystrianskou dolinou vedie pod južný svah Chopka. Obnovená lanovka zo Srdiečka cez Kosodrevinu na Chopok turistom uľahčuje prístup na hlavný hrebeň Nízkych Tatier. V doline Trangoška je vchod do Jaskyne mŕtvych netopierov.

Čierny Balog

Najväčšia dedina na Horehroní má mnoho osád, preto dostala prezývku Spojené štáty Balocké. O jej turistickú príťažlivosť sa najmä stará obnovená Čiernohronska lesná železnica. K prvým dvom úsekom Chvatimech – Čierny Balog a Čierny Balog – Vydrovo pribudol tretí. Vedie do osady Dobroč, neďaleko ktorej sa nachádza známy Dobročský prales. Vo Vydrovskej doline leží unikátny lesnícky skanzen.

Osrblie

Horskú dedinu vo Veporských vrchoch preslávil biatlon. Pri obci leží športový areál pre olympijský šport, ktorí patrí na Slovensku medzi najúspešnejšie. V lokalite Tri vody sa zachovala jedna z najstarších vysokých pecí v Uhorsku, v ktorej sa tavilo železo z okolitých železorných baní. Miestna železiareň pracovala až do roku 1882.

Lom nad Rimavicou

Na vysoko položenej Sihlianskej planine ležia štyri malé dedinky založené uhliarmi, pastiermi a sklármi. Lom nad Rimavicou so zachovalou ľudovou architektúrou je najvyššie položenou samostatnou obcou na Slovensku, leží v nadmorskej výške 1 015 m. Obec Sihla je príťažlivá chovom huculských koní.

Hel'pa

Obec na hornom toku Hrona je známa najmä bohatými folklorickými tradíciami a zachovalou ľudovou architektúrou. Každý rok v júni je dejiskom populárnych Horehronských dní spevu a tanca. V neďalekej Vaľ-

kovni sa zachovali zvyšky valcovne železného plechu z roku 1832, v ktorej sa pracovalo až do roku 1926.

Šumiac

Rázovitá obec ležiaca bokom od hlavnej cesty je zaujímavá tým, že ju založili Rusíni. Jej obyvatelia dodnes hovoria osobitým nárečím odlišným od okolitých dedín a hlásia sa ku grécko-katolíckej cirkvi. V obci je zaujímavé múzeum zvoncov a spiežovcov. Zo Šu-

miaca vedie najkratšia výstupová trasa na Kráľovu hoľu.

Telgárt

Najvýchodnejšia obec Horehronia leží v nadmorskej výške približne 900 metrov čomu zodpovedá veľmi chladné podnebie. Poniže dediny sa nachádzajú prírodná rezervácia Meandre Hrona so slatinným rašeliniskom a množstvom prírodných zákrut koryta rieky Hron, ktorá pramení v katastri obce. Povyše

dediny si pozornosť zaslúži technická pamiatka – Telgártska slučka a Chramošský viadukt. Keď v rokoch 1931 až 1936 budovali železničnú trať na úseku Červená skala – Margecany, väčší sklon museli prekonať sústavou mostov a tunelov s originálnym riešením. Telgártska slučka je tunel postavený do špirály s polomerom oblúku 400 metrov, pomocou ktorej vlaky zdolávajú prevýšenie 83 metrov. Z tunela vychádzajú na Chramošský viadukt vysoký 18 metrov.

Ján Lacika

Metodické poznámky

pre praktické využitie článkov Geografie ročník 21, číslo 3, 2013

Osobitosťou Geografie 3 je viacero príspevkov, ktoré sú venované tvorbe a výučbe regionálnej geografie predovšetkým na vysokých školách. Túto problematiku analyzujú z najrôznejších aspektov od teoretických prístupov cez tvorbu ilustračného (aj mapového) materiálu, praktických návrhov k písaniu učebných textov po praktické výstupy pri vyučovaní regionálnej geografie. Najvhodnejšie využitie týchto článkov je na vysokých školách a to predovšetkým pri regionálnogeografických témach a v prípade učebnice o regionálnej geografii horného Pohronia pri výučbe v základných školách (ZŠ) a v gymnáziách (G).

Príkladom pre praktické využitie regionálnogeografickej témy je geografická charakteristika Tatarstanu, veľmi perspektívnej oblasti Ruska. Odporúčané možnosti na využitie článku sú pri výučbe Európy najmä v 2. ročníku G ale aj v 8. ročníku ZŠ.

Pre výučbu geografie Slovenska sú významné najnovšie kvantitatívne ukazovatele z najrôznejších sfér humánnej geografie. Okrem dát sa v článkoch o prílevu zahraničných investícií na Slovensko a rozvoja fotovoltického priemyslu v našej vlasti aj objasňujú viaceré ukazovatele prepojené na tieto fenomény. Najširší priestor na aplikáciu uvádzaných informácií je v rámci vysokoškolského štúdia. Nápomocné môžu byť aj pri vyučovaní v 3. ročníkoch G a v 9. ročníkoch ZŠ.

Ďalší región ktorý si zaslúži osobitnú pozornosť pri výučbe geografie Slovenska je región Pohronia, ktorý opäť nadväzuje na sériu článkov z regionálnej geografie. Jeho využitie je odporúčané v 9. ročníku ZŠ a v 3. ročníku G.

Literatúra

GURŇÁK, D.: Tatarstan – región dynamického rozvoja v rámci Ruskej federácie, Geografia 21/3, 2013, str. 76 – 82, ISSN 1335-9258

DANIELOVÁ, K., BLAŽÍK, T.: Vybrané problémy vyučovania regionálnej geografie na vysokých školách, Geografia 21/3, 2013, str. 82 – 84, ISSN 1335-9258

KASALA, K.: Niektoré prístupy pri tvorbe učebníc z regionálnej geografie sveta, Geografia 21/3, 2013, str. 84 – 86, ISSN 1335-9258

KASALA, K.: Regionálnogeografický prístup: návrh tvorby textu učebnice, Geografia 21/3, str. 86 – 88, ISSN 1335-9258

GURŇÁK, D., TOLMÁČI, L.: Ilustračný aparát pri tvorbe učebníc regionálnej geografie so zameraním na tvorbu vysokoškolských učebníc, Geografia 21/3, 2013, str. 88 – 92, ISSN 1335-9258

PIROVÁ, B.: Prílev priamych zahraničných investícií na územie Slovenskej republiky, Geografia 21/3, 2013, str. 92 – 94, ISSN 1335-9258

CHOVANEK, M., TOLMÁČI, L.: Geografické aspekty rozvoja fotovoltického priemyslu na Slovensku, Geografia 21/3, 2013, str. 94 – 97, ISSN 1335-9258

ČIŽMÁROVÁ, K., ŠKODOVÁ, M.: Nová učebnica regionálnej geografie: Regionálna geografia horného Pohronia, Geografia 21/3, 2013, str. 97 – 101, ISSN 1335-9258

LACIKA J.: Horehronie, Geografia 21/3, 2013, str. 101 – 106, ISSN 1335-9258

Ladislav Tolmáči